

Clementsfejden og Caspar Paludan-Müller

Af Mikael Venge

De færreste historiske fremstillinger har overlevet i en grad som Caspar Paludan-Müllers »Grevens Feide«, der mere end 100 år efter sin fremkomst i 1853 stadig hævder sig som standardværket på sit område. Alligevel var »Grevens Feide« i virkeligheden forældet næsten fra udgivelsen. Ikke ved synspunkter, metode eller fremstillingskunst, der har gjort værket til en af klassikerne i den danske historiske litteratur, men på grund af det nye kildemateriale, som vældede frem netop i 1850'erne og de følgende årtier. Med udgangspunkt i det lille Ringkøbings formodede brand tegner lektor ved Odense Universitet, dr. phil. Mikael Venge, et mere nuanceret billede af Clementsfejden – den jyske fase af borgerkrigen – som den tager sig ud set med den viden, vi har i dag.

I sit store værk om Grevens fejde berørte Caspar Paludan-Müller ganske kortfattet Johan Rantzaus jyske felttog i december 1534, der førte til de oprørske bønders underkastelse og Skipper Clements fangenskab. Mens værket var i færd med at udkomme, fik Paludan-Müller imidlertid af den tyske historiker Georg Waitz, der omtrent samtidig arbejdede med sit værk om Grevens fejde, sendt teksten til et brev fra Johan Rantzau, hvori han selv skildrede felttoget. Denne vigtige kilde nåede Paludan-Müller altså ikke at indarbejde i sin fremstilling. I stedet gengav han brevet i et tillæg bagest i værket, således at det dog var tilgængeligt for senere historikere.¹

I dette brev omtaler Johan Rantzau bl.a. overgangen over Skjern å og hærens ankomst til Ringkøbing, som i øvrigt lå øde hen, forladt af indbyggerne. Om Ringkøbing siges videre, at byen havde megen skyld i oprøret. Måske var det denne bemærkning, der forledte Paludan-Müller til at foretage en rettelse i teksten, som åbenbart forekom ham uforståelig.² Om opholdet i Ringkøbing skrev Johan Rantzau egentlig: »Dor

1. C. Paludan-Müller, *Grevens Feide* I. Kjbh. 1853, s. 285ff, II. Kjbh. 1854, s. 468ff, G. Waitz, *Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die europäische Politik* II. Berlin 1855, s. 186ff, 376f, jf. karakteristikken af Paludan-Müller og hans værk i O. Olsen, *Et utrykt forord til »Grevens Feide«*, Festskrift til Astrid Friis. Kbh. 1963, s. 185-97.

2. Det er ikke sandsynligt, at den tyske kopist, der har foretaget afskriften, skulle have givet sig af med at kommentere teksten, jf. kommentaren til afstanden mellem Varde og Skjern.

kakeden wie unnd richteden suluen ann«. Den sidste tilføjelse skal sikkert opfattes galgenhumoristisk. Meningen må være: »I Ringkøbing lavede vi mad, og« – føjer Johan Rantzau til med et glimt i øjet – »vi rettede selv an«. Bemærkningen levner os et fængslende indblik i de uendeligt primitive forhold under felttoget. Hæren bivuakerede i den forladte by og har indrettet sig bedst muligt. Måske sigtes der også til, at man slog sig ned i borgernes huse og tog for sig af, hvad der var levnet af madvarer, selv om man vistnok førte proviant med sig fra Varde, som vi siden skal se. Men under alle omstændigheder virker bemærkningen ganske naturlig.

Anderledes Paludan-Müller. I teksten indsatte han i parentes sit eget forslag til en dæmonisk rettelse, således at Johan Rantzau og hans tropper herefter ikke selv rettede an, men i stedet antændte byen – »richteden suluen ann« blev til »stichte den suluen ann«. Rettelsen er aldrig udtrykkeligt blevet dementeret, selv om den både sprogligt og sagligt strider mod al rimelighed, og således opstod Ringkøbings brand under Grevens fejde, der endnu i vore dage ulmer i populære fremstillinger.

Skønt vi allerede mener at have fundet en fornuftig forklaring på Johan Rantzaus ytring og følgelig ikke har behov for Paludan-Müllers rettelse, skal det dog i al korthed påpeges, hvorved denne også i sig selv er urimelig. Udsagnsordets form er forkert, og »den suluen« kan aldrig gælde Ringkøbing. En by er som bekendt hunkøn på tysk, men Johan Rantzau bruger om Ringkøbing meget forståeligt – hvad ingen forhåbentlig bliver fornærmet over – diminutivet »stetlin« (Stadtlein), som er intetkøn. Tilsvarende taler han umiddelbart inden om »dat sulue stetlin«. Både Holstebro og Skive omtales i øvrigt på samme måde. Værre endnu bliver det, hvis vi betænker rettelsens historiske konsekvenser. Johan Rantzaus brev skildrer nøgternt marchen op gennem Jylland, kulminerende med stormen på Ålborg den 18. december 1534. Herom hedder det, at fjenderne alle nedhuggedes. Men bortset fra denne krigshandling forekommer grusomheder ikke i teksten. Paludan-Müller tillægger virkelig Johan Rantzau en utrolig kynisme, når han lader ham omtale madlavningen og i samme åndedrag stikke Ringkøbing i brand for dernæst at fortsætte beretningen med hærens afmarch næste morgen.

Felttogets klare formål var at sikre bøndernes underkastelse og slå Skipper Clements styrker. Både om sit ophold i Holstebro og i Viborg meddeler Johan Rantzau, at han lod bønderne i omegnen hylde Christian III. Da Ringkøbing og vel også omegnen synes at have ligget øde hen, har det ikke været muligt her. Men da området var sikret for Christian III, ville det være fuldkommen meningsløst at brænde byen af. Paludan-

Müllers rettelse må følgelig i enhver henseende afvises, hvilket næppe nogen vil beklage. Det lille Ringkøbing får lov at blive stående, og feltherren Johan Rantzau fremstår i et mildere, eller skal vi sige mindre odiøst skær.

I sit brev omtalte Johan Rantzau, som allerede nævnt, overgangen over Skjern å. Videre skrev han, at hæren den følgende dag drog til en lille by ved navn Ringkøbing. Mange år senere – som universitetsprofessor – strejfede Paludan-Müller atter Clemensfejden og Johan Rantzaus Jyllandstogt. I sine forelæsninger over de ældste oldenborgske konger gengav han i oversættelse og i øvrigt ganske uformidlet Johan Rantzaus beskrivelse, som ikke var nået at komme med i bogen om Grevens fejde.³ Den pågældende fredsommelige bemærkning fik her en drejning, idet hæren ikke længere drog til, men »gik løs på« Ringkøbing og stak byen i brand. Tilsvarende skrev Heise i Dansk Biografisk Leksikon, hvis 1. udgave udkom en generation senere: »Ringkjøbing blev derpå beskudt(!) og opbrændt«.⁴

Denne misforståelse virker helt ubegribelig, når man ser, at Johan Rantzau uanfægtet i det følgende beretter om, at man i Ringkøbing hverken fandt kvinder, børn eller mænd hjemme. Retfærdigvis bør det nævnes, at Heise meget snart kom på andre tanker. I hans store samlede fremstilling af Danmarks historie i middelalderens sidste årtier, der udkom få år senere, er alle spor af Ringkøbings brand omhyggelig slettet, og Johan Rantzaus ironiske bemærkning citeres fuldt korrekt.⁵ Ikke desto mindre lever misforståelsen i bedste velgående. I den sidst udkomne brede fremstilling af Clementsfejden, afsnittet i Politikens Danmarkshistorie, er ligesom hos Paludan-Müller det meste af Johan Rantzaus brev gengivet i oversættelse som hans egne ord, og her finder vi atter den barske feltherre, der går løs på Ringkøbing og stikker byen i brand.⁶

Misforståelsen skulle hermed forhåbentlig være rettet. Dens utrolige sejlivethed er vel et udtryk for den usikkerhed omkring Clementsfejden, som tilsynekomsten af Johan Rantzaus brev har givet anledning til. Det har naturligvis ærgret Paludan-Müller grusomt, at hans meget ambitiøse anlagte værk på denne måde allerede fra starten var belemret med en fejlagtig fremstilling. Hele Jyllands-felttogets kronologi måtte herefter ændres. Mærkværdigvis er det ikke sket endnu, selv om der har været enkelte tilløb hos Heise og andre. Paludan-Müller selv orkede det ikke.

3. C. Paludan-Müller, *De første Konger af den Oldenborgske Slægt*. Kjøb. 1874, s. 586ff.

4. C. F. Bricka, *Dansk Biografisk Lexikon XIII*. Kjøb. 1899, s. 453.

5. *Danmarks Riges Historie III*. Kbh. 1896-1907, s. 360ff.

6. J. Danstrup og H. Koch, *Danmarks Historie VI*, 3. udg. Kbh. 1977, s. 68.

Endskønt flere vigtige kilder, der yderligere supplerede Johan Rantzaus brev, var blevet publiceret i de mellemliggende årtier, nøjedes han i værket om de oldenborgske konger med at citere sin gamle fremstilling. Også senere historikere har flittigt udnyttet brevet, men konsekvenserne af konfrontationen mellem den nye kilde og Paludan-Müllers afsnit om Clementsfejden er ikke rigtig draget.

Endnu en gang må Politikens Danmarkshistorie fra vor egen tid holde for som afskrækkende eksempel, selv om det egentlig er uretfærdigt at skyde på et populært værk. I »Grevens Feide« skrev Paludan-Müller på grundlag af Arild Huitfeldts sene »Christian III's Historie«, at en af oprørslederne, Skipper Herman, blev fanget og dræbt i Varde. Denne oplysning gentages troligt i Politikens Danmarkshistorie, endskønt det lige er fremgået af citatet af Johan Rantzaus brev, at Skipper Herman fulgte oprørshæren, der forskansede sig i Ålborg og snart efter nedhuggedes.⁷ Hvorledes han under disse omstændigheder skulle være nået til Varde, fremstår mildest talt uklart, og Paludan-Müller ville givetvis selv, hvis han havde haft lejlighed til det, have revideret sin oplysning.

Johan Rantzaus brev må være skrevet kort efter stormen på Ålborg den 18. december. Til sidst i brevet omtales, at Skipper Clement var sluppet ud af byen på en hest, men at bønderne udleverede ham, videre hvilke skibe, der forefandtes i det erobrede Ålborgs havn, og endelig at Hans Wilcken – en af Skipper Clements officerer – også var blevet fanget. Herefter afsluttes brevet af et »etc.«, men der er næppe grund til at formode, at andet end afslutningsformlerne er blevet skåret væk.

I sin nuværende skikkelse kendes brevet fra en afskrift, som en udsending fra Danzig sendte rådet i Danzig fra Hamburg den 5. januar 1535. I denne udgave indledes brevet neutralt med et »Leve ohem« – kære frænde – og er, som nævnt, uden afsluttende formler. Der er formodentlig tale om en standardbeskrivelse af felttoget og den afsluttende, betydningsfulde sejr, der blev vendepunktet i Grevens fejde, som Johan Rantzaus straks efter stormen har sendt først og fremmest til Christian III,

7. Anf. arb. s. 70. Det må bemærkes, at Johan Rantzaus ord i Politikens Danmarkshistories gengivelse, som vist bygger på Paludan-Müllers oversættelse i De første Konger af den Oldenborgske Slægt, har undergået en uheldig forenkling. Skipper Herman nævnes to steder i brevet, men den anden og afgørende gang, nemlig ved flugten til Ålborg, er udtrykket »schipper Clement, schipper Hermen mit erem anhang« blot gengivet »bønderne«. Uheldigt er det også, når Politikens Danmarkshistorie i fortsættelsen drager bonden Hans Gregersen frem som et eksempel på en uberettiget henrettelse i retsopgøret efter Clementsfejden. Hans Gregersen blev tværtimod henrettet af borgerpartiet som forræder og på Lolland, hvor et helt sogn skal være mødt op for at slå ham ihjel (T. Dahlerup, Det kgl. rettertings domme (jf. note 10) I, s. 262f).

naturligvis, og dernæst til en række andre notabiliteter, hvorfra beskrivelsen atter er blevet spredt i afskrifter. Johan Rantzaus tilsvarende relation om slaget ved Øksnebjerg et halvt år senere kendes således i en afskrift fra arkivet i Weimar og har altså været sendt til kurfyrsten af Sachsen.⁸

Af afskriftens karakter følger, at Johan Rantzau selv ikke nævnes ved navn. Brevskriveren kan imidlertid ikke være andre, da han tydeligt nok er identisk med feltherren og udtaler sig med stor selvfølelse om sine dispositioner. Nogle karakteristika, der ligeledes peger på ham, er et par humoristiske vendinger, der minder om tilsvarende ytringer i flere af Johan Rantzaus breve. Om sit første møde med bønderne (ved Varde) bruger han udtrykket, at de »rappede« sig. En skriverkarl eller en mindre fremtrædende personlighed ville blot have meddelt, at bønderne flygtede. En tilsvarende respektløs ytring forekommer forud for stormen på Ålborg. Om den natlige rekognoscering hedder det, at han enedes med befalingsmændene om tidligt næste morgen »at ville spise en morgensuppe med dem«.

I sit værk udtalte Paludan-Müller den største beundring over den hurtighed og kraft, hvormed Johan Rantzau undertvang Jylland. Således havde han regnet ud, at felttoget på højst 27 dage strakte sig over 62 mil, d.v.s. 16 km om dagen. Han henviste videre til, at det gennemførtes på den værst tænkelige årstid og ad datidens primitive veje, der næppe har været andet end hjulspor. »Så får man store tanker om hans dygtighed som hærfører og begriber lettere det held, der overalt fulgte hans banner«, udbryder han.⁹

Paludan-Müllers beundring ville givetvis have været endnu større, hvis han dengang havde vidst, at felttoget omfattede en væsentlig længere strækning, end han regnede med, og at hæren medførte artilleri. Endvidere kan det temmelig nøje fastslås, hvor hurtigt Johan Rantzau rykkede frem. Brevet om Jyllands-toget er ganske vist blottet for datoer, men alligevel er det muligt at opstille en omtrentlig kronologi, i hvert fald for felttogets sidste del. Efter at hæren havde passeret Skjern å, anfører Johan Rantzau omhyggeligt, hvor mange »nætter« han var undervejs, og da afslutningen kendes – stormen på Ålborg den 18. december – skulle det være en let sag at regne tilbage. Overgangen over Skjern å fandt da formodentlig sted den 7. december, idet hæren på ti dage nåede foran Ålborg, en strækning på ca. 220 km. Virkelig en imponerende præsta-

8. C. Paludan-Müller, Aktstykker til Nordens Historie i Grevefejdens Tid II, Odense, 1853, s. 99f.

9. C. Paludan-Müller, Grevens Fejde I, s. 285.

tion, når man betænker, at bøndernes edsaflæggelse blev gennemført på vejen. Endda var der kræfter i behold til at storme straks den følgende morgen.

Det skal indrømmes, at tropperne efter tidens forhold var usædvanlig stærke og veludrustede og oprørsstyrkerne langt overlegne. Men måske burde vi – efter disse indledende kritiske betragtninger over tidligere historikers beskæftigelse med en hidtil dunkelt oplyst fase af Grevens fejde – vove at stikke hovedet op af skyttegraven og skitsere oprørsstyrkernes og Johan Rantzaus operationer i Jylland, således som de tegner sig i det fyldigere materiale, der står til en nutidig historikers rådighed.¹⁰

Krigen i hertugdømmerne var med freden af 18. november 1534 endt med en halv sejr for Christian III's våben. Ganske vist måtte Lübeck føre krigen videre i Danmark, men til gengæld tillod freden, at også Christian III kunne koncentrere sig om krigsførelsen i kongeriget, hvilket i det lange løb viste sig at være afgørende. Det var således med Christian III's bedste tropper, der hidtil havde været bundet af Lübecks belejring, at Johan Rantzau nu i ilmarcher rykkede op i Jylland.

Mens Christian III foreløbig kun havde hævdet sig i hertugdømmerne, var borgerpartiet i Danmark, der kæmpede for Christian II's sag, indtil

10. For oversigtens skyld anføres her en række af de vigtigste kildeudgaver, der supplerer Paludan-Müllers fremstilling i Grevens Fejde og er udkommet efter dette værks fremkomst.

T. A. Becker: Tegnelser over alle Lande 1535-36. Danske Magazin 3. Rk. IV, Kjbh. 1854, s. 177-220, V, Kjbh. 1857, s. 23-82, 89-146, 252-325, VI, Kjbh. 1860, s. 28-81, 97-159 (Kongebreve udstedte til enkelte personer).

J. Grundtvig: Bidrag til Oplysning af Grevefejdens Tid. Danske Magazin 4. Rk. III, Kjbh. 1871, s. I-XXXVIII og I-412 (Regnskaber, kvitteringer m.v. vedrørende Christian III's hær og flåde).

H. F. Rørdam: Kong Christian den Tredies Klageskrift mod Danmarks Biskopper. Historiske Kildeskrifter I, Kjbh. 1873, s. 143-99 (Indeholder bl.a. en interessant kritik af biskop Stig/Stygge Krumpens holdning under fejden).

H. C. P. Seidelin: Diplomatarium Flensborgense II, Kjbh. 1873, s. 255-58 (Fragment af regnskab fra Steinburg amt med bl.a. Johan Rantzaus udgifter i Jylland november-december 1534).

Kr. Erslev og W. Møllerup: Danske Kancelliregistranter 1535-1550, Kjbh. 1881-82 (De »åbne« kongebreve).

G. Galster: Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534-1540, Kbh. 1934 (Regnskaber bl.a. over sølv oppebåret i Jylland februar 1535).

T. Dahlerup: Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid I (1536-40) og II (1540-44), Kbh. 1959-69 (Se i værket registre under Grevens Fejde!).

Hanserezesse 4. Abt. I, 1531-1535, bearb. v. G. Wentz, Weimar 1941. II, 1535-1537, bearb. v. K. Friedland u. G. Wentz, Köln/Wien, 1970 (Medtages for fuldstændighedens skyld – indeholder i modsætning til seriens tidligere bind kun perifere meddelelser om danske forhold).

dette tidspunkt gået fra sejr til sejr. Den 22. juni 1534 havde den lübske flåde anført af grev Christoffer af Oldenburg gjort landgang i Skovshoved nord for København, og i løbet af forbavsende kort tid sluttede hele det østlige Danmark sig til ham. Også Fyn erobrede i begyndelsen af august af grevens tropper, efter at borgere og bønder havde rejst sig mod adelen. Kun Jylland forblev endnu roligt. Stærkt ansporet af rigshofmesteren, Mogens Gøye, og efter at udviklingen i Østdanmark havde kuldkaftet alle planer om et lovformeligt kongevalg, udråbte de jyske medlemmer af rigsrådet på egen hånd Christian III til konge.

Det skete ved et improviseret hyldningsmøde i Horsens den 18. august, om hvis karakter vi desværre er yderst slet underrettet. Historikeren Arild Huitfeldt hævdede senere, at repræsentanter for købstæderne og bønderne i hvert herred havde været til stede.¹¹ Men det kan ikke bevises og er vel heller ikke sandsynligt, krigssituationen taget i betragtning. Nok er det, at Christian III havde sin klare interesse i at hævde, at Horsens-hyldningen havde været bindende for alle Jyllands indbyggere, ikke mindst, da grev Christoffer og hans tilhængere snart efter tog skridt til, som det syntes, at fuldende Danmarks erobring i Christian II's navn.

At det ikke var sket tidligere kunne for så vidt undre. Netop Jylland havde helt tilbage til Christian II's sidste år, da uroen rettedes mod ham, været et urocenter i riget. Det var herfra, navnlig det nordlige Jylland, at oprøret mod Christian II 1523 udgik, og i de samme områder forblev uroen i hele Frederik I's regeringstid meget stærk – nu til gengæld ansporet af den landflygtige Christian II's tilhængere. Til den oprindelige utilfredshed med de økonomiske byrder, Christian II's styre havde pålagt befolkningen, føjedes desuden en voksende opposition imod det gejstlige og verdslige aristokrati, der netop i disse år strammede grebet om fastebønderne.¹²

Hertil kom endelig den uro, som reformationsrøret fra midten af 1520'erne gav anledning til. De lutherske prædikanters løfte om tiendefrihed og hele den tvivl omkring kirkens ejendomsret, som Luthers lære såede, virkede – med Heises udtryk – som en brandfakkel, der kastedes

11. A. Huitfeldt, *En kaart historiske Beskriffuelse paa hues merckeligt som sig aarlige vnder Kong Christian den Tredie ... haffuer tildragit*. Kjbh. 1595 (= Christian III's Historie, 1976), s. 70.

12. Se A. Heises afhandling, *Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik den førstes Tid: Mogens Gøje og Mogens Munk*, i *Historisk Tidsskrift* 4. Rk. V. Kjbh. 1875-77, s. 269-332.

ud blandt Jyllands bønder.¹³ Det var da også til uroen i Jylland, at Christian II's omgivelser satte deres lid. En af hans ivrigste tilhængere, den tidligere borgmester i Viborg, Peder Stub, udsendte spejdere, der vakte stort røre, og søgte i efteråret 1526 at formå kongen til at sende sin flåde ind »enten for Ribberdyb, Varde eller Ringkøbing«.¹⁴

Det er interessant, at Peder Stub her netop peger på den egn, hvor Johan Rantzaus felttog senere indledtes. Særligt fremhæves Ringkøbing som et egnet mål, således at Johan Rantzaus ord om, at byen havde megen skyld i oprøret, næppe har været helt grundløse. Ifølge Peder Stub var borgmesteren en afgjort tilhænger af Christian II, der ville berede vejen for kongens tropper. Det hedder i brevet, at borgmesteren ville »vare« på kongens folk dag og nat. Der menes måske holde vagt ved havet og være behjælpelig ved landingen?

Det halsløse for ikke at sige forrykte i Peder Stubs projekt er i denne forbindelse mindre væsentligt. At det gærede i Vestjylland kan ikke være tvivlsomt. Selve den kongelige lensmand i området, Eiler Bryske, skulle endda have stillet sig til rådighed for de misfornøjede og lovet at rejse 16.000 bønder og 200 ryttere, forlyder det i marts 1527.¹⁵ Eiler Bryske residerede på Lundenæs, en nu forsvunden kongsgård øst for Skjern, som han havde været forlenet med i en menneskealder. Desuden var han gift med en datter fra Timgård nord for Ringkøbing, så at hans fortrolighed med egnen må have været betydelig. Hans plan gik ud på, at han med sine styrker skulle berede vejen for Christian II's hær ved at »gøre det groveste af«.

Hvad der menes med dette udtryk blev aldrig opklaret. Eiler Bryske døde allerede 1529, inden hans sindelag for alvor blev sat på prøve. Måske har han kun ønsket at gardere sig imod alle omskiftelser. Den oprørske stemning i det vestlige og nordlige Jylland, som hans plan forudsatte, var dog reel nok. Hvorfor netop disse egne var i udtalt opposition, skal vi lade usagt. Heise, som har behandlet de jyske »bondeopløb«, afstod fra en forklaring,¹⁶ rigshofmesteren Mogens Gøye ligeså, da han i 1531 under nogle optøjer på landstinget i Viborg pegede på forholdet.¹⁷ Dog undlod Mogens Gøye ikke at antyde en årsagssammenhæng. I et brev til Frederik I bemærkede han lidt besk, at almuen i de len, han

13. Anf. afh. s. 311.

14. C. F. Allen, Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie. Kjbh. 1854, s. 444f.

15. Anf. arb. s. 463f, 476.

16. A. Heise, Bondeopløb s. 331.

17. Anf. afh. s. 325f.

selv og Erik Banner bestyrede, var stille og ganske veltilfreds, og at urolighederne udelukkende gik for sig »i den nørre og vester egn« – formodentlig en hentydning til biskopperne af Ribe, Viborg og Børglum, hvis hensynsløse og bondefjendske færd Mogens Gøye ved flere lejligheder harcellerede over.

Ribe-bispens broder, landsdommer Mogens Munk, som selv var genstand for de opsætsige bønders inderlige had, forklarede til gengæld uroen ved at henvise til Christian II's spejderes virksomhed.¹⁸ Denne forklaring svækkes dog indirekte af Mogens Munks egne ord. I sin stræben efter at identificere bøndernes anførere, som myndighederne naturligvis ønskede at pågribe, lader han i glimt baggrunden for urolighederne skinne igennem.¹⁹ Om en af bøndernes »formænd«, som – i bedste bondekrigsstil – »stod på det dige ved den lyngstak med en hat på et spyd«, men hvis navn Mogens Munk ikke kendte, hedder det, at »hr. Joachim Lykke lod hænge hans broder«. En anden bonde, »som de da havde kejst til deres formand«, sendte bud til Mogens Munks hustru og truede hende på livet, hvis ikke den mand, hans svende havde fængslet, blev løsladt. Her spørger den omstridte hals- og håndsret umiskendeligt i baggrunden, og at i det hele taget forholdet mellem bønder og herremænd var overordentlig spændt turde ligeledes fremgå af den energi, hvormed bønderne under Grevefejden skred til afbrændingen af adelens gårde.

Uanset hvad forklaringen kan være, gærede det altså kraftigt i de samme egne, hvor Grevefejden få år senere brød løs, og hvis udstrækning kendes fra »halsløsningen«, retsopgøret, der fulgte efter oprørets nedkæmpelse. Vi må forestille os, at stemningen i 1534 også har været den samme. Mogens Gøye beskrev i 1531 malende urostifterne som »en hob løst, pjaltet og vanvittigt folk, som vide intet uden at råbe og skrige«²⁰ – en eviggyldig magthaver-karakteristik af oppositionen. Det har været disse råbende og skrigende bønder, som Johan Rantzau stødte på under sit felttog.

Midt i september 1534, kun en måned efter Horsens-hyldningen, var Skipper Clement gået i land i Ålborg og havde herved udløst Clementsfejden, som denne underafdeling af Grevefejden kaldes.²¹ Clementsfejden er imidlertid meget dunkelt belyst. Stort set kendes kun virkningerne af den. Så meget synes klart, at Skipper Clement fra Ålborg sendte sine

18. Anf. afh. s. 320.

19. Anf. afh. s. 324f.

20. Anf. afh. s. 326.

21. C. Paludan-Müller, *Grevens Fejde I*, s. 258f.

tilhængere i alle retninger for at rejse bønderne, og at han på denne måde i løbet af få uger kom i besiddelse af Vendsyssel og Thy samt det nordlige og vestlige Jylland.

Fra retsopgøret efter Grevefejden kendes en sag mod en vis Oluf Duus, der blev dømt for at have været en »principal hovedsmand« i Thy og have organiseret almuen til at brænde og plyndre adelens gårde.²² Ifølge vidneudsagn af herredsfogeden og 18 lokale beboere var Oluf Duus under Clementsfejden mødt på Revs herredsting i det sydlige Thy og havde opfordret almuen til at »splitte tinget i djævelens navn« og overfalde Vestervig kloster. Desuden havde han ladet læse et brev, udstedt af Skipper Clement, hvorefter alle, der nægtede at følge ham, skulle hænges i en galge.

Noget lignende kan være foregået overalt, hvor Skipper Clements tilhængere viste sig. Hertil føjedes snart en ligefrem militær triumf. Ved Svenstrup syd for Ålborg besejrede Skipper Clement og hans hær af væbnede vendelboer den 16. oktober den jyske adels opbud, som åbenbart lidt for hovedkulds var brudt op for at knuse opstanden.²³ Efter denne sejr var det formodentlig, at bønderne ret af hjertens lyst kastede sig over adelens og prælaternes gårde i de egne, som Skipper Clement beherskede. Tankegangen bag disse hærgninger og brande må vel simpelthen have været den at bekæmpe adelen, der havde sluttet sig til Christian III, mens borgerpartiet holdt på Christian II. Hertil må føjes det sociale ressentiment, som vi kender fra Frederik I's senere år. Det har tilsyneladende været mange års opsparet harme og nag – foruden en alment menneskelig trang til plyndring og eventyr – der fik bønder og borgere til at optræde som brandstiftere.

På Bjerregård i Tvede sogn i nærheden af Gjessinggård stævnedes efter Grevefejden to bønder fra nabolaget og en lokal landarbejder »for sår og skade«.²⁴ Her er det altså kommet til håndgribeligheder, men dette tilfælde er enestående. Det almindelige synes at have været, at »hoben« af brandstiftere ikke var lokale folk. Typisk – også for landskabet – var det borgere eller bønder fra den anden side af fjorden. Herremændene var af gode grunde ikke hjemme, og om deres hustruer stod hændervridende i porten, når ildgerningsmændene mødte op, vides ikke. Men gårdens folk – staldkarle, malkepiger o.s.v. hvis tilværelse unægteligt også berørtes, og hvis sympati utvivlsomt i mange tilfælde har ligget hos

22. T. Dahlerup, *Det kgl. rettertings domme I*, s. 22.

23. C. Paludan-Müller, *Grevens Feide I*, s. 260ff.

24. *Danske Magazin 3. Rk. IV*, s. 219.

herskabet – må nødvendigvis i embeds medfør have været til stede og kunne senere udpege gerningsmændene.

Omtrent således må vi forestille os, at det store antal stævninger efter Grevefejden er blevet til. Dette juridiske materiale bør naturligvis have forrang for de mange sene efterretninger om brændte herregårde. Selv om vi ikke med sikkerhed kan afgøre, om anklagerne var berettigede, må det i det mindste betragtes som bevist, at den pågældende gård blev brændt eller plyndret. To eksempler: Peder Kruse til Kjellerup syd for Mariager stævnedes i 1535 nogle bønder fra to landsbyer nord for fjorden, Jens Dal i Hovtved og Jesper Jensen i Valsgård, »for de stak ild på hans gård«. ²⁵ I et andet tilfælde er dragningen over fjorden endnu tydeligere. Herregården Astrup, der ligger nær stranden på det østlige Mors, blev plyndret af folk fra Lovns og Alstrup, to himmerlandske landsbyer på den anden side af Hvalpsund. ²⁶

Også Jungetgård på nordsiden af Mors blev vistnok brændt. Efter Skipper Clements nederlag blev der tilsyneladende udstedt en almindelig amnesti for dem, der havde medvirket i krigshandlingerne, men fra denne amnesti undtoges udtrykkeligt anførerne, »som ypperst var i det oprør at brænde og røve gode mænds gårde«. ²⁷ Det er disse bøndernes »kaptajner og høvedsmænd« – folk af Oluf Duus' støbning – som retsopgøret sigtede mod. Således anklagede tre herremænd, Vestervig-provsten Svend Mogensen, Jep Friis og Anders Skeel, i fællig Lasse Wild, Christian Mikkelsen og Poul Terkelsen for at have plyndret og brændt deres gårde. ²⁸ Anders Skeel ejede bl.a. Jungetgård, som ved sin beliggenhed har været lige så udsat for himmerboernes efterstræbelser som Astrup.

Jeb Friis til Lyngholm i det sydlige Thy stævnedes særskilt en række borgere i Thisted, »som var med at gøre Skipper Clements udbud« og havde brændt og skændet hans gård. ²⁹ Ved samme lejlighed stævnedes han nogle borgere i Nykøbing på Mors for at have plyndret Skivehus, som han havde i forlening. Grundigere studier kunne sikkert bringe talrige andre, mere eller mindre sikkert hjemlede herregårdsbrande for dagens lys. Arild Huitfeldt anfører udtrykkeligt 15 gårde, der blev plyndret eller gik op i luer, ³⁰ men der har utvivlsomt været adskilligt flere. Således nævner Huitfeldt ikke Børglum-bispens gårde, Birkelse, Voergård og

25. Anf. arb. s. 208.

26. T. Dahlerup, *Det kgl. rettertings domme I*, s. 169.

27. Anf. arb. s. 187.

28. *Danske Magazin* 3. Rk. IV, s. 209.

29. Anf. arb. s. 217.

30. A. Huitfeldt, *Christian III's Historie* s. 78, 80f.

Sejlstrup, der vanskeligt kan have undgået deres skæbne. »Danske Slotte og Herregårde« noterer da også omhyggeligt ved alle tre gårde, at de afbrændtes af bønderne under Clementsfejden.³¹ Til disse mislige tilstande sigtes der muligvis i klageskriftet mod bisperne, hvor der ymtes om »den store straf, som Gud nu hafver ladet ganget over ham (Stygge Krumpen) og hans stift«.³²

Det er i grunden besynderligt – hvis vi da har lov at undre os over udeladelser – at Huitfeldt ikke anfører Stygge Krumpens gårde på sin liste og heller ikke medtager nogen af de små herregårde omkring Limfjorden, som er nævnt i det foregående, og hvis brande kendes fra retsopgøret. Med undtagelse af Lundenæs og Lønborggård, der nævnes i en sidebemærkning, ligger alle Huitfeldts 15 brændte herregårde i Himmerland eller lige syd herfor. Det er endvidere tydeligt, at »hans« gårdbrande anderledes håndfast, end vi her har vovet det, indgår i et bestemt system. Da systemet faktisk holder stik, hvis vi ser på landkortet, og også kan bekræftes ad anden vej, bliver det uhyre fristende at følge det.

I Huitfeldts skildring brændes og plyndres herregårdene under Skipper Clements fremrykning. Det virker på forhånd ikke usandsynligt, at den store, uregerlige bondehær har provianteret måske lidt voldsomt undervejs. Læser vi Huitfeldts skildring på denne måde, forvandles den til en – ganske vist uautoriseret – pendant til Johan Rantzaus beretning om sit felttog. Huitfeldt henfører for det første utvetydigt overfaldet på tre herregårde – Næs, Visborggård og Dalsgård – til tiden umiddelbart efter Svenstrup-slaget. Næs er det senere Lindenborg, der optræder yderst romantisk i Karen Blixens »Syv Fantastiske Fortællinger«. I 1534 ejedes Næs af Viborg-bispen Jørgen Friis, en hårdhændet og kynisk jorddrot, så at bønderne næppe har holdt sig tilbage her, mens Visborggård og Dalsgård begge tilhørte en himmerlandsk herremand, Jens Thygesen.³³ Næs eller Lindenborg ligger på vejen til Hadsund, Jens Thygesens to gårde lidt uden for Hadsund. Det kunne tyde på, at Skipper Clements bondehær var sat over Mariager fjord her. Den direkte vej sydpå forbi Hobro udgjorde i virkeligheden et snævert pas, indrammet af det vandrige terræn omkring Skals å, som den flygtende adelshær let kunne forsvare, hvorimod vejen fra Hadsund mod syd løb højt og tørt.

Hvorledes dette end forholder sig, finder vi snart efter oprørshæren

31. Aa. Roussell, *Danske Slotte og Herregårde X* (2. udg.), Kbh. 1966, s. 79, 314, 350.

32. H. F. Rørdam, *Historiske Kildeskrifter I*, s. 193.

33. Aa. Roussell, *Danske Slotte og Herregårde XI*, s. 50, 129.

foran Randers, hvor den ifølge Huitfeldt slog lejr på Flintebjerg.³⁴ Hermed var oprørets kraft imidlertid brudt. Vejen frem spærredes af Gudenåen, og Randers modstod alle angreb, uden at de nærmere omstændigheder kendes. I slutningen af november meddelte biskoppen af Oslo de seneste nyheder til sin principal, ærkebiskoppen af Trondheim, herunder at Skipper Clement ikke nåede længere end til Randers »elv«, hvor Mogens Gøye lå med to jyske bispers folk (Århus og Ribe?) og en del af almuen på den anden side af »elven«.³⁵ Dette nederlag for Skipper Clements våben henføres tilsyneladende til tiden omkring 1. november, to uger efter Svenstrup-slaget.

At der virkelig er blevet kæmpet foran Randers ses af, at de borgere, der boede uden for byen, fik brændt deres huse af, velsagtens af forsvarret, og herefter blev beordret til at bo inde i byen.³⁶ I 1537 anklagedes nogle bønder fra Hellum og Astrup (ved Rold skov) for at have været med »i den forsamling for Randers mod vor og rigens adel, som derinde af samme oprørske almue belejredes«.³⁷ Oslo-bispens meddelelse om, at almuen syd for Gudenåen støttede adelen, som jo falder i tråd med Mogens Gøyes ytringer i 1531, synes også at have været korrekt. I den følgende tid modtog i hvert fald både Randers og Vejle foruden adskillige enkeltpersoner en række begunstigelser af Christian III, øjensynlig en påskønnelse af borgernes holdning under opgøret med Skipper Clement.³⁸ Området syd for Gudenåen rantes heller ikke af halsløsningen.

Måske var det Skipper Clements vanheld ved Randers, der fik grev Christoffer til at sende ham de landsknægte til undsætning, der forsvarede Fyn, således som det forlyder midt i november.³⁹ For så vidt en korrekt disposition, som Christian III først mente sig i stand til at angribe Fyn, efter at opstanden i Jylland var nedkæmpet. Ålborgs besætning opgaves af Johan Rantzau til 8-900 mand, landsknægte, fodknægte, bønder og borgere. Det har været den hårde kerne af Skipper Clements styrker, der her fandt sit endeligt.

Foreløbig trak oprørshæren sig mod nord, vel endnu ikke forstærket

34. A. Huitfeldt, *Christian III's Historie* s. 80. Om Flintebjerg, se E. Madsen, *Jylland i det 16. Aarhundrede*. Kbh. 1914, s. 62f m. henvisn.

35. C. Paludan-Müller, *Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid II*, s. 46.

36. *Danske Magazin* 3. Rk. V, s. 30, jf. Kr. Erslev og W. Møllerup, *Danske Kancelliregistranter* s. 2.

37. T. Dahlerup, *Det kgl. rettertings domme I*, s. 43.

38. *Danske Magazin* 3. Rk. V, s. 28ff, *Danske Kancelliregistranter* s. 2.

39. C. Paludan-Müller, *Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid I*. Odense 1852, s. 225.

med grevens tropper. Den har følgelig hovedsagelig bestået af gæve vendelboer og himmerboer som de omtalte bønder fra Hellum og Astrup, der til straf i 1537 måtte afstå deres gårde til herregården Willestrups oprettelse. Denne gang fulgte hæren tilsyneladende en mere direkte rute. Det vides – ganske vist ikke fra Huitfeldt, der tilsyneladende med stor omhu undgår at nævne de herregårde, hvis brand kan dokumenteres – at Gjendrup vest for Randers, det nuværende Fussingø, blev brændt og plyndret. Denne gang er det imidlertid ikke en stævning af brandstifterne, men overraskende nok det modsatte, vi skylder vor viden.

Gjendrups ejer, landsdommer Christen Sommer, udfoldede med ægte rethaveriskhed energiske bestræbelser for at fange gerningsmændene. Det lykkedes ham ved denne personlige vendetta at pågribe to, hvoraf i hvert fald den ene blev lagt »i stok og jern«, mens begge afpressedes store erstatninger i kontante penge og øksne.⁴⁰ De maltrakterede oprørsledere var naturligt nok højst fortrønedede over denne selvtægt og anlagde erstatningssag mod Christen Sommer. Ingen af dem vandt dog sagen. I den ene dom knyttes Gjendrups medfart til det »almuesopløb, den tid samme almue lå for Randers«. I den anden fastslås det, at sagsøgeren blev pågrebet »udi ferske gerninger for (=som) en kaptajn at brænde for^{ne} Christen Sommers gård af«.

Gjendrup eller Fussingø ligger kun 10 km fra Randers. Det er således muligt, at oprørshæren kan have sendt en »madbrigade« derud. Men det er også højst tænkeligt, at hæren har passeret Gjendrup på tilbagevejen, efter at lejren på Flintebjerget var hævet. Følger vi Huitfeldts liste, afbrændtes på hjemvejen fra Randers først Vinge og Klejstrup. Vingegård – der i øvrigt ejedes af Christoffer Kruse,⁴¹ fader til Peder Kruse, der allerede havde set sin gård, Kjellerup, gå op i luer – ligger ved Tjele Langsø, Klejstrup lige nord herfor. Det kunne tyde på, at oprørshæren fra Randers har slået et sving mod vest for at komme uden om Mariager fjord og det sumpede terræn i dens forlængelse, der sikkert har været temmelig ufremkommeligt på denne årstid. Endelig nævner Huitfeldt tre midthimmerlandske herregårde, Nørlund (hvor Kirsten Munk mange år senere fødtes), Torstedlund og Albæk, der brændtes på hjemvejen, og som ganske rigtigt ligger på rad og række langs ruten til Ålborg, hvis vi forestiller os en fugleflugtslinie fra Vinge og Klejstrup. Nørlund tilhørte i 1534 Peder Lykke, der i sin tid havde været en af hovedmændene bag

40. T. Dahlerup, *Det kgl. rettertings domme I*, s. 156, 187.

41. Kr. Erslev og W. Møllerup, *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, Kjbh. 1879, s. 485.

oprøret mod Christian II og – indtil Skipper Clement dukkede op – lensmand på Ålborghus, mens Torstedlund og Albæk ejedes af medlemmer af slægten Viffert. Helt rigtigt er det for øvrigt ikke, at Huitfeldts liste ikke kan dokumenteres. Om Albæk vides faktisk, at Malte Lauridsen (Viffert) senere stævnedes nogle bønder for plyndring, og det samme skete på Torstedlund.⁴²

Vel, alt dette er naturligvis kun formodninger. Da Johan Rantzau en måned senere rykkede op i Jylland, erfarede han ved ankomsten til Skive, vistnok den 12. december, at Skipper Clement og Skipper Herman lå i Viborg med mange tusinde bønder, men om oprørshæren på dette tidspunkt havde sit hovedkvarter her eller var rykket Johan Rantzau i møde, fremgår ikke af brevet. Sandsynligheden taler vel for, at Ålborg hele tiden har været hovedkvarteret. I sit brev mere end antyder Johan Rantzau, at oprørerne havde befæstet byen med store jordvolde. »Den, der tidligere har været i Ålborg, og nu ser den, han vil sige, at de havde befæstet den med magt«, hedder det imponeret.

Vi har set, at Skipper Clement huserede i Nørrejylland lige til Gudenåen, velsagtens også nord for Limfjorden, og at hans hær forstærkedes med grevens fynske landknægte under anførsel af – formodentlig – Hans Wilcken, der blev taget til fange under stormen på Ålborg. Hermed skulle scenen være klar til, at (alt efter læserens temperament og ståsted) helten eller skurken atter kan gøre sin entré.

I »Grevens Feide« mente Paludan-Müller ikke, at Johan Rantzau kunne være brudt op fra hertugdømmerne ret meget tidligere end fredsslutningen den 18. november, skønt Heinrich Rantzaus sene, latinske levnedsskildring af faderen hævdede dette.⁴³ Nogle regnskabsnotitser, som Johan Grundtvig fremdrog i 1870'erne, viser imidlertid overraskende, at dette faktisk var tilfældet. Christian III og hans rådgivere må enten have følt sig helt sikre på, at freden ville blive sluttet – eller nødråbene fra Mogens Gøye og de øvrige nørrejske råder har lydt så alarmerende, at de ikke lod sig overhøre.

I virkeligheden forlod Johan Rantzau lejren for Lübeck allerede i begyndelsen af november. Det ses af en bevaret kvittering, hvoraf det fremgår, at han endnu før den 9. november havde passeret Gottorp på vej nordpå.⁴⁴ Fra brevet ved vi, at felttoget udgik fra Kolding. Det stem-

42. Danske Magazin 3. Rk. IV, s. 215.

43. C. Paludan-Müller, Grevens Feide I, s. 285f.

44. Danske Magazin 4. Rk. III, s. XXVII, 102, 117.

mer med, at vi i slutningen af november finder Århus-bispen, Ove Bille, og rigshofmesteren, Mogens Gøye, på Koldinghus.⁴⁵ Her er Johan Rantzau åbenbart mødtes med Christian III's ledende rådgivere i Nørrejylland for at mønstre tropperne og planlægge felttoget.

I Nørrejylland befandt sig allerede Jost von Gladebecks ryttere, som ifølge Huitfeldt deltog i slaget ved Svenstrup, dog uden at komme i kamp, men altså også uden at gå til grunde som en stor del af det adelige rytteri. Efter Johan Grundtvigs beregninger bestod Jost von Gladebecks rytterfane af 106 heste.⁴⁶ Foruden disse ryttere var der ved tiden for Horsens-hyldningen blevet sendt et helt regiment landsknægte til Nørrejylland, som imidlertid ikke nåede frem i tide til at tage del i Svenstrupslaget. Dette regiment stod under obersten Cort von Hansteins befaling og udgjorde fire fæniker, d.v.s. i princippet 2.000 mand.⁴⁷ Hertil kom nu de tropper, Johan Rantzau førte med sig, da han brød op fra lejren ved Lübeck. I sit brev oplyser han indledningsvis, at han var blevet sendt til Jylland både med ryttere og fodfolk. Her sigtes formodentlig til endnu et regiment landsknægte under Albrecht von Beltzig, der ligeledes bestod af fire fæniker,⁴⁸ og til ritmester Johan von Münchhausens 360 ryttere. Denne ritmester fik i hvert fald udbetalt sin løn i Varde, som det fremgår af Johan Rantzaus eget regnskab over udgifterne under felttoget.⁴⁹

Dette billede af hæren, som er tegnet af Johan Grundtvig på grundlag af de bevarede kvitteringer, bekræftes for så vidt af Johan Rantzaus brev. Her tales ganske vist om *ni* fæniker landsknægte, mens rytterne til gengæld ikke specificeres. Har han i farten regnet rytterfanen for en niende fæniker? Nuvel, stort set stemmer opgivelserne overens. Vi ved, at Johan Rantzau disponerede over ca. 4.500 mand veludrustede, kampvante tropper. Endelig medførte han i nogen udstrækning skyts, som det indirekte fremgår af skildringen af de to eneste bataljer undervejs, der kendes, overgangen over Skjern å og stormen på Ålborg.

Efter disse forpostfægtninger er vi nået til selve felttoget, som Johan Rantzau skildrede i sit brev. Fra Kolding delte hæren sig i to afdelinger, idet tre fæniker blev sendt i forvejen til Randers, som den jyske adel forsvarede. Det er endda muligt, at Johan Rantzau i egen person fulgte tropperne på vej. I brevet hedder det om denne afdeling, da hæren atter

45. C. Paludan-Müller, Aktstykker I, s. 252.

46. Danske Magazin 4. Rk. III, s. XV.

47. Anf. arb. s. III, X, XIX.

48. Anf. arb. s. VI, XIX.

49. H. C. P. Seidelin, Diplomatarium Flensborgense II, s. 256.

forenede sig ved Viborg: »... de tre fænniker, som jeg tidligere havde bragt til Randers«. Det ville for så vidt ligne Johan Rantzau at rekognoscere så nær oprørernes territorium som muligt, men der menes nok blot, at han havde »anbragt« disse styrker i Randers.

Da hele hæren opgives til ni fænniker og Randers-afdelingen til tre, må anden afdeling følgelig have talt seks fænniker. Med denne styrke, som dog vistnok i begyndelsen kun bestod af de sidst ankomne tropper, Albrecht von Beltzigs regiment, rykkede Johan Rantzau omkring 20. november fra Kolding mod Varde, hvor hæren foreløbigt lejrede sig. Om den videre fremrykning mod Skjern å hedder det, at den skete »med knægtene samt de to andre fænniker, som min nådige herre har givet mig...« Det må betyde, at to fænniker af Cort von Hansteins regiment har været forlagt f.eks. til Ribe og først nu stødte til hovedstyrken, som herved kom op på seks fænniker eller ca. 3.000 mand.

At opholdet i Varde strakte sig over nogen tid ses af udbetalingerne i Johan Rantzaus regnskab. Her må indskydes, at Vardes borgere tilsyneladende havde undladt at slutte sig til Skipper Clement, skønt de omliggende herreder var oprørske. Byen modtog da også umiddelbart efter Clementsfejden en påskønnelse af Christian III, som straks skal omtales. Varde-borgernes holdning havde den konsekvens, at Johan Rantzau pænt betalte for sit og troppernes logi, der altså kan konstateres i regnskaberne. Således modtog en borger 14 mark for at have huset fem bøsseskytter i 12 dage,⁵⁰ og et lignende tidsrum har de øvrige troppers ophold antagelig strakt sig over.

Selv synes Johan Rantzau at have udfoldet en rastløs virksomhed i denne felttogets indledende fase. Efter at have indkvarteret sig i Varde red han i hast over Kolding tilbage til Haderslev for at konferere med Christian III.⁵¹ Undervejs overnattede han »hos sognepræsten« i en landsby – måske Brørup – hvor han også havde logeret på udturen.⁵² Formålet med ekspeditionen, der ligeledes indebar nogle dages ophold i Kolding, kendes ikke. Det var ved denne tid, at Christian III efter freden med Lübeck den 18. november rykkede op i Jylland med hovedhæren. Formodentlig har Johan Rantzau i Haderslev og Kolding deltaget i over-

50. Anf. arb. s. 257.

51. Se udbetalingen til Heingken i Varde (vel Heyne vogndriver, Danske Magazin 4. Rk. III, s. 8) »da Eders Strenghed for til Haderslev til min nådigste herre«, Diplomatarium Flensborgense II, s. 256.

52. Diplomatarium Flensborgense II, s. 257.

vejelser om den fremtidige strategi – overvejelser, der anes i korrespondancen med Sverige.⁵³

Det må være ved denne Johan Rantzaus anden rejse til Varde – efter overvejelserne – at brevet om Jyllandstoget tager sin begyndelse. Den ukendte adressat er vel en af de holstenske råder i Christian III's omgivelser, som han netop havde taget afsked med i Haderslev eller Kolding. Det er allerede citeret, hvorledes Johan Rantzau indleder med lidt nedladende at berette, at omkring 400 bønder, der havde samlet sig ved Varde, »rappede« sig. Fra anden side ved vi, at der vitterligt må have fundet krigshandlinger sted. I flere kongebreve fra marts 1537 nævnes det, at borgerne i Varde var »forarmede og udblottede« og havde lidt store tab under fejden.⁵⁴ Om en kvinde fra Mølby, hvis mand var faldet, hedder det, at han var med i »den oprørske hob«, og om en mand fra Hoddeskov siges tilsvarende, at hans fader og brødre alle blev dræbt »i det opløb«.⁵⁵ Mølby og Hoddeskov ligger ca. 20 km nordøst for Varde. Endelig forlyder det ved en bestemt lejlighed, at »den tid den slagte var for Varde, og siden den tid hr. Johan Rantzau havde givet dem lejde (=amnesti) ...«⁵⁶

Om bønderne skrev Johan Rantzau egentlig, efter at have refereret til sin (anden) rejse fra Kolding til Varde: »Da de nu mærkede dette, (nemlig) at jeg var kommet, rappede de sig og undslap os med nød og næppe«. Dette sammenstød må være det omtalte slag eller opløb uden for Varde, som feltherren nok så overlegent hentyder til, men brevet er jo også skrevet to uger senere, og i lyset af stormen på Ålborg har »slaget« åbenbart knap været værd at nævne. Endelig har Johan Rantzau måske selv ikke været med. Hans ord tyder nærmest på, at oprørsstyrken stak af ved efterretningen om, at han var vendt tilbage til Varde, og slaget eller opløbet, hvorunder Vardes omegn hærgedes, og de omtalte bønder dræbtes, må da have fundet sted i hans fravær.

I Varde havde Johan Rantzau fået bragt et fad vin og en tønne hamburger øl fra Ribe, så at han havde noget at styrke sig på under felttoget. Ved opbruddet skaffede han sig hos sin vært både proviant og – til hestene – byg og havre, der blev ført med på den videre færd. Desuden lejede han folk til at transportere det medbragte skyts.⁵⁷ Efter alt at dømme var

53. C. Paludan-Müller, *Grevens Feide I*, s. 293f, *Aktstykker I*, s. 259, 296-301, jf. det af A. Huitfeldt, *Christian III's Historie* s. 81f, refererede brev fra Christian III til Gustav I af Haderslevhus den 2. december 1534.

54. Kr. Erslev og W. Møllerup, *Danske Kancelliregistranter* s. 39.

55. *Danske Magazin* 3. Rk. IV, s. 187.

56. *Danske Magazin* 3. Rk. VI, s. 121.

57. *Diplomatarium Flensborgense II*, s. 257.

det søndag den 6. december, at hæren brød op fra Varde. I brevet siges det, at man drog mod Skjern å, men »lå« en nat undervejs. To år senere berejste Johan Rantzau de samme egne, utvivlsomt ganske usentimentalt, i sin egenskab af dansk rigsråd og medlem af rigets højeste domstol, det kongelige retterting. Christian III selv var med på turen, og det fejler næppe, at stedet er blevet udpeget, hvor bønderne »rappede« sig, og andre markante lokaliteter. På denne rejse blev der holdt rast i præstegården i Lunde ca. 20 km nord for Varde i vestlig retning.⁵⁸

Selv om Johan Rantzau var velbevandret i danske forhold, har han naturligvis været ledsaget af en eller flere jyske rigsråder, hvis kendskab til terræn og befolkning kunne være ham til nytte, og som har sørget for spejdere, hvis eksistens stiltiende forudsættes i beretningen og undertiden omtales i regnskaberne. Man tænker her uvilkårligt på den unge Ribe-bisp, Oluf Munk, der havde været en af Rymødets udsendinge til hertug Christian i juli måned. Oluf Munk fik som sin farbroder Iver Munk en meget mild behandling, da biskopperne fængsledes umiddelbart efter Grevefejden, og løslodes snart. Kun pålagdes der ham den ejendommelige klausul, som næsten kunne ligne aftalt spil, at han skulle gifte sig inden et år.⁵⁹ Det skete også. Vi mærker os, at den i hast fremskaffede brud, en holstensk adelsfrøken, viste sig at være Johan Rantzaus niece.

Nok er det, at hæren nu rykkede op i en egn, der var stærkt præget af oprøret. Ikke blot kongeborgen Lundenæs, men også Ribe bispestols avlsgård, Lønborggård, var blevet plyndret. Om Ringkøbing ytrede Johan Rantzau, som nævnt, at den havde megen skyld i oprøret. Her kan sigtes til byens andel i aktioner af lignende art, svarende til Svendborgs borgeres virksomhed på Fyn. Plyndringen af Lundenæs og Lønborggård kendes ganske vist kun fra Huitfeldt. Men den bekræftes unægteligt af, at Ludvig Munk, der må have været Ribe-bispens lensmand på Lønborggård, umiddelbart efter Clementsfejden indledte en formelig forfølgelse af mænd fra Tarm og Skjern, hvoraf de sidste blev frataget fæ og kvæg.⁶⁰ Endvidere kunne der henvises til en klage fra sognepræsten i Hemmet, hr. Willum, der i 1536 stævnedes Niels Mikkelsen i Ringkøbing »med hans

58. Kr. Erslev og W. Møllerup, Danske Kancelliregistranter s. 39.

59. H. F. Rørdam, Historiske Kildeskrifter I, s. 222. – Huitfeldt skriver, at hr. Johan Rantzau og Erik Banner blev indsatte som øverst (Christian III's Historie s. 83). Erik Banner anføres imidlertid som udsteder af et brev til Henrik VIII den 18. december og kan følgelig ikke have deltaget i felttoget (se K. J. V. Jespersen, England – Lübeck – Danmark 1533-1536, Odense 1978, s. 38 efter et dokument i British Museum). Jf. dog Danske Magazin 3. Rk. IV, s. 214.

60. Danske Magazin 3. Rk. IV, s. 182, 198, 202.

tilhængere«, som plyndrede præstegården, »før end Skipper Clement kom der i landet«. ⁶¹

Den sidste oplysning er overraskende. Den røber, at Skipper Clement selv på et tidspunkt må have vist sig på Ringkøbing-kanten – blot ikke tidligt nok, efter hr. Willums formening, til at kunne legitimere plyndringen af Hemmet præstegård som en krigshandling. Hemmet ligger 7 km syd for Lønborggård. Åbenbart har Ringkøbings borgere strejft temmelig vidt omkring – hvis de da ikke er kommet sejlene dertil, hvilket har været nok så praktisk, når rovet skulle føres bort. Både Hemmet og Lønborggård ligger tæt ved Ringkøbing fjord.

Ved Skjern å mødte hæren for anden gang modstand. Det var i øvrigt i dette uvejsomme terræn, at kong Hans i januar 1513 skal være styrtet af hesten i et vandhul, som i 1638 på ægte jysk betegnes kong Hans' »pyt«. ⁶² Skjern å er som bekendt Danmarks vandrigeste. Indtil Hedeselskabets regulering i 1962 var det nedre løb 45 m bredt, og i perioder med kraftig nedbør forvandlede ådalen til en flere km bred fjord. At dette var tilfældet i december 1534 antydes af Johan Rantzaus fremstilling. Ved broen, siger han, havde talrige bønder samlet sig og kastet broplankerne af, men for at finde en anden overgang skulle hæren for det første føres en omvej på fire-fem mil (vistnok svarende til 20-30 km) og dernæst »i disse vinterdage« på tre eller fire steder vade i vand til livet.

De forsamlede bønder lader til at have været organiserede oprørsstyrker. I hvert fald var de i besiddelse af skydevåben. Derimod var deres arbejde med at bryde broen af mislykket. Da Johan Rantzau førte sine tropper frem imod dem, opstod der en skudveksling – »skød vi os ind på hinanden« – men snart satte knægtenes »håndskyts« en sådan skræk i bønderne, hedder det, at de trak sig tilbage fra broen. Her forholdt de sig åbenbart afventende i nogen tid, mens hæren satte broen i stand. Da det var sket, flygtede de for os, siger Johan Rantzau, som om hæren rykkede videre mod nord. Da næste stadium i beretningen udgøres af den famøse entré i Ringkøbing, som fandt sted den følgende dag, må hæren have overnattet undervejs, velsagtens i Skjern by. Skærmydslen ved åen har formodentlig også været det meste af dagen, således at tropperne havde fortjent et hvil. Turen fra Skjern til Ringkøbing er på 24 km, en passende dagsmarch.

61. Danske Magazin 3. Rk. VI, s. 114, jf. halshugningen »for oprør« af en selvejerbonde i Kyvlinge ved Lønborg, der omtales i en dom fra 1542 (T. Dahlerup, anf. arb. II, s. 98f).

62. Traps Danmark IX, I. Kbh. 1965, s. 556.

På dette sted er det nødvendigt at indskyde endnu en digression, nemlig om tidsfæstnelsen af fremrykningen. Vi har allerede hævdet, at overgangen over Skjern å fandt sted den 7. december. Heraf følger atter tilbageslutningen, at Johan Rantzau må være brudt op fra Varde den 6. december. Dog er Heise uvist på hvilken måde nået til datoen 4. december.⁶³ Det er velkendt, at Erik Arup i sin Danmarkshistorie skelede kraftigt til Heises fremstilling, hvad det politiske forløb angik, og som et kuriosum kan anføres hans version af felttoget. Med Arups karakteristiske, radikale retskrivning hedder det: »4. decbr. marsjerede han (fra Varde) over Skjern«. ⁶⁴ Her må for det første noteres, at en lille pudsighed i Johan Rantzaus brev har sneget sig ind i Arups fremstilling og givet anledning til en skævhed. Hvad enten det skyldes en udeladelse i afskriften, eller brevskriveren selv er løbet sur i de danske stednavne, så fremtræder i brevet »Schirnowe« (Skjern å) som navnet på broen. Ud fra den samme patriotisme, der har navngivet Himmelbjerget, kunne man forestille sig, at det slet ikke er dæmret for vor hjemmelsmand, at dette »Skjern å«, der uafsladeligt svirrede om ørerne på ham hin dramatiske dag, kunne være navnet på farvandet, som snarere mindede om en fjord end om en flod. Desuden kan der påvises en enkelt regnefejl i Arups fremstilling. Hæren nåede notorisk foran Ålborg den 17. december. Da nu Johan Rantzau oplyser, at strækningen Viborg-Ålborg tilbagelagdes på tre dage, slutter Arup meget naturligt, at hæren forlod Viborg den 14. december. Læser man beretningen lidt nøjere, kan der imidlertid ikke være tvivl om, at hæren først brød op fra Viborg den 15. december om morgenen, marcherede denne og den følgende dag og nåede Ålborg »den tredie dag«, som Johan Rantzau skriver, d.v.s. den 17. december om aftenen.

Ved at nærlæse beretningen skulle det således nok være muligt at nå frem til en nogenlunde sikker kronologi. Derimod nødes vi til at lade Johan Rantzaus oplysninger om afstande ude af betragtning. Vi så, at han angav en mulig omvej ved broen til 4-5 mil. Afstanden fra Varde til Skjern å angives til otte mil. I virkeligheden er der 35 km ad vore dages landevej og måske 40-50 km, hvis Johan Rantzau fulgte den vestlige rute over Lunde. Videre oplyses det, at hæren på tre dage tilbagelagde »de 12 mil« fra Viborg til Ålborg. Den virkelige afstand er 80 km. Det kunne tyde på, at Johan Rantzau regnede fire mil for en dagsmarch. Men om

63. Danmarks Riges Historie III, s. 3.

64. E. Arup, Danmarks Historie II. Kbh. 1932, s. 475.

hans mil har været på 4, 5, 6 eller 7 km lader sig af gode grunde ikke opklare.⁶⁵

Dagen efter overgangen, den 8. december, nåede hæren til Ringkøbing, som vi har set. Her i den forladte by var det, at Johan Rantzau og hans tropper selv rettede an. Måske iagttoges der ikke ligefrem den strengeste hustogt under opholdet. Således forlyder der intet om, at de også vaskede op. Men det må afgjort benægtes, at byen skulle være blevet brændt af.

Muligvis består noget af forskellen mellem Heises og vor kronologi i, at Heise har ladet hæren blive en dag over på de steder, hvor der blev gjort ophold. Så humane er vi imidlertid ikke. Netop ved afskeden med Ringkøbing indskyder Johan Rantzau da også et »og drog om morgenen derfra...« Denne morgen må have været onsdag den 9. december. Hærens videre fremrykning er uklar. Johan Rantzau oplyser blot, at man drog til en landsby, som – naturligvis – lå fire mil fra Ringkøbing. Her fik man tidender om, at »en bonde eller 5.000« havde samlet sig i Holstebro, hvor man drog hen den følgende dag, d.v.s. den 10. december. Vejen mellem Ringkøbing og Holstebro er på 43 km, så at selv med eventuelle svinkeærinder to dagsmarcher forekommer passende.

Indtil nu havde man ikke set meget til fjenden, og denne nye bondehær af en hidtil ukendt størrelse skuffede ligeledes forventningerne. »Næppe en time før vi kom«, hedder det med et snøft i beretningen, »havde bønderne erfaret, at vi kom, og løb væk og vovede ikke at tage imod os«. Hidtil har vi haft på fornemmelsen, at hæren passerede gennem folketomme byer og landskaber. I de mere frugtbare egne nær Limfjorden har det ikke været muligt, at alle forføjede sig bort. I forbindelse med opholdet i Holstebro nævnes for første gang, at Johan Rantzau lod bønderne hylde Christian III, hvor han drog frem, som det utvivlsomt allerede var sket i Varde.

At indbyggerne ikke flygtede ses endvidere af, at Johan Rantzau atter betalte for sin fortæring.⁶⁶ Formodentlig var det også her, at han sendte et bud, Nigel Schroder (Niels Skrædder ?), til Randers, velsagtens med ordren til de tre fæniker om at give møde ved Viborg. Nigel Schroder eller Niels Skrædder har sikkert været en af de spejdere, Johan Rantzau betjente sig af. En anden notorisk spion var Iver Kock »kundskaberen«,

65. Jf. om renessancens mange forskellige mil, A. Wittendorff, *Alvej og Kongevej*. Kbh. 1973, s. 154f.

66. *Diplomatarium Flensborgense II*, s. 257.

som han kaldes i regnskabet, der efter Grevefejden belønnedes med Romviggård mellem Holstebro og Herning, sikkert hans hjemegn.⁶⁷

I Holstebro blev hæren en dag og drog først derfra den 12. december – tidligt om morgenen, vil vi tillade os at tilføje. Thi denne fredag tilbagelagde hæren felttogets længste strækning, formodentlig opildnet af fjendens nærhed. Først drog tropperne til Skive, hvor lensmandens residens ligeledes skal være blevet brændt af oprørsstyrkerne. Ad vore dages landeveje er der 48 km, men mon ikke hæren har fulgt en mere direkte rute. I luftlinie er der kun 35 km fra Holstebro til Skive, hvilket nok skulle være overkommeligt.

Ganske vist har vi set, at ca. 20-25 km lader til at have været den sædvanlige dagsmarch, men der er ingen tvivl om, at tropperne kunne tilbagelægge længere strækninger, hvis det behøvedes. Ved den tilsvarende erobring af Danmark i 1523, der kan betragtes så at sige som en generalprøve på Grevens fejde, tilbagelagde hæren på felttogets første dag godt 50 km.⁶⁸ I det hele taget bør vi nok lægge bort vore dages forestillinger om spadsereture. Turen til Skive er på ingen måde en umulighed. Det bliver imidlertid værre endnu. I sit brev meddeler Johan Rantzau videre, at han i Skive erfarede, at Skipper Clement, Skipper Herman og deres tilhængere var i Viborg sammen med mange tusinde bønder. Og, fortsætter han, vi brød også op og nåede halvvejs til Viborg. Man ser for sig de udasede tropper, halsende af sted over heder og frosne marker, opildnet af den utrættelige feltherre, der omsider har fået farten af fjenden. Fra Skive er der 29 km til Viborg, d.v.s. at Johan Rantzau oven i den i forvejen rigelige dagsmarch tvang hæren til at rykke ca. 15 km længere, i alt 50 km. Vel, dette kan til nød accepteres i betragtning af, at den foregående dag i Holstebro havde været hviledag. Men herefter nægter vi også pure på troppernes vegne at bevæge os videre. Johan Rantzau fortsætter imidlertid uanfægtet med at berette om, at han havde sendt bud efter de tre fæniker knægte i Randers, og at han med sine forenede styrker nu ville have angrebet bønderne i Viborg.

Her må en overnatning være svipset. Det er naturligvis muligt, at Johan Rantzau har overtalt sine landsknægte til at fortsætte fremrykningen ud på natten, men et sådant heroisk træk anføres ikke i beretningen. Mon ikke hæren – uden at Johan Rantzau nævner det – har overnattet i Skive eller i den interimistiske lejr mellem Skive og Viborg, hvor de to

67. Anf. arb. s. 258, Kr. Erslev og W. Møllerup, Danske Kancelliregistranter s. 16.

68. M. Venge, Når vinden følger sig, Odense 1977, s. 31.

hærafdelinger øjensynlig forenedes. I alle andre henseender har vi forholdt os tro imod beretningens ord, men at hæren i løbet af den 12. december skulle være rykket fra Holstebro til Skive, hvor der vel i det mindste må have været gjort holdt på torvet, videre mod Viborg, have forenet sig med de andre fænniker og i samlet trop endelig ankomme til Viborg, er umuligt.

Skulle det umulige alligevel være muligt, bliver konsekvensen blot, at alle de hidtil anførte datoer rykkes en tak, overgangen over Skjern å således til den 8. december. Indtil videre må det dog være tilladt at hævde, at natten mellem den 12. og 13. december – uvist under hvilke omstændigheder – var passeret, da hæren nærmede sig Viborg.

Atter skuffedes Johan Rantzaus forventninger. Efter at have meddelt beslutningen om at angribe Viborg hedder det, at han fik bud om, at oprørsstyrkerne nu havde begivet sig på vej mod Ålborg. Der skal næppe lægges for meget i, at Johan Rantzau i denne forbindelse kun taler om Skipper Clement, Skipper Herman og deres tilhængere (»anhang«), og at de mange tusinde bønder synes glemt. Men det er vel naturligt at forestille sig, at en stor del af de bønder, der var strømmet til oprørshæren, »rappede« sig under tilbagetoget, og at kun den hårde kerne af »desperados«, folk, der alligevel havde engageret sig så dybt i oprørets sag, at de intet havde at miste, fulgte Skipper Clement til den bitre ende. Johan Rantzaus meget nøje angivelse af den samlede oprørshær, 8-900 landsknægte, fodknægte, borgere og bønder, der nedhuggedes i Ålborg, står i hvert fald i en grel kontrast til de tidligere, rundhændede skøn over tusindtallige bondehære.

Søndag den 13. december var Johan Rantzau i spidsen for den forenede 4.500 mand stærke hær rykket ind i Viborg, som oprørerne just havde forladt. Det har antagelig været med nogen befippelse, at indbyggerne i Jyllands gamle hovedstad således så den ene hær afløse den anden, men alt synes at være gået civiliseret for sig, og atter betalte feltherren pænt for sit logi. Skønt meget talte for at fortsætte forfølgelsen, lod Johan Rantzau hæren holde rast i Viborg. Tropperne har sikkert trængt til både et hvil og til den åndelige opbyggelse, der kunne hentes i den ivrigt lutherske stiftsby, hvor kun få år tidligere Hans Tausen havde holdt sine opsigtsvækkende prædikener. Vi stoler på, at borgerskabet denne søndag, endnu ængsteligt skottende til de mange fremmede landsknægte, der fyldte domkirken, med særlig ildhu har istemt salmesangen, lettede over at være sluppet så forholdsvis uskadte ud af borgerkrigens trængsler.

For andre var trængslerne ganske vist først ved at begynde. Det er allerede nævnt, at Johan Rantzau under opholdet i Holstebro kort refere-

rede til, at han lod bønderne i omegnen, »hvor jeg drog frem«, aflægge hyldningsed til Christian III. Dette gentog sig i Viborg: »og lod jeg bønderne hylde og sværge«. Bag disse summariske bemærkninger gemmer der sig den bekendte omstændighed, at de jyske bønder måtte bøde hårdt for Clementsfejdens udskøjelser. Hos Arild Huitfeldt findes der et brev overleveret, som belyser denne situation. Brevet er en formel, der kunne anvendes i alle herreder, og beregnet på at attestere, at det pågældende herred havde aflagt troskabsed til Johan Rantzau, »kongelig majestæts øverste feltherre og høvedsmand«, på kongens vegne.⁶⁹

Det kan ikke bevises, at brevet virkelig er blevet anvendt under felttoget, selv om det unægteligt passer som fod i hose til situationen. Under alle omstændigheder vidner det klart om felttogets sigte – ud over oprørets nedkæmpelse, som naturligvis var hovedsagen. I brevet måtte indbyggerne i hvert herred indgå tre svære forpligtelser. For det første skulle alle jordegne bønder, d.v.s. selvejere, overdrage deres ejendom til kongen, dernæst skulle samtlige indbyggere, både selvejere og fæstebønder, overlade kongen deres rørlige formue – den såkaldte halsløsning – og endelig måtte indbyggerne forpligte sig til at angive »de ypperste begyndere og kaptajner... til samme opløb og forsamling«, d.v.s. oprørets anførere og anstiftere i hvert herred.⁷⁰

Det juridisk ømtålelige spørgsmål om, hvilke forbrydelser bønderne egentlig havde begået, der kunne begrunde så drastiske forholdsregler, undgik Christian III og hans rådgivere ved – man fristes til at sige – et djævelsk fif. Det ville i høj grad kunne diskuteres, om Horsens-hyldningen var juridisk bindende. At den var det modsiges vel netop af regeringens egne energiske bestræbelser for at foranstalte en traditionel kongehyldning i Viborg i begyndelsen af 1535, efter at oprøret var blevet knust. I stedet opfandt man det kunstgreb, at man lod bønderne selv erklære i »attesten«, at de ved at slutte sig til Skipper Clement, Skipper Thomas »og det parti« havde brudt den ed, som de »med andre landsens indbyggere« havde svoret Christian III i Horsens. Hermed var halsløsningen

69. A. Huitfeldt, *Christian III's Historie* s. 85f.

70. Th. Bang, *Klementsfejdens Efterspil*, *Historisk Tidsskrift* 8. Rk. VI, Kbh. 1915-17, s. 165ff, går tilsyneladende ud fra, at iværksættelsen af halsløsningen først indledtes efter nytår 1535. Til støtte for min opfattelse, at det skete allerede under felttoget, kunne – ud over brevet hos Huitfeldt – henvises til en post i Johan Rantzaus regnskab, hvor Aksel Juul, senere herre til Willestrup, i Viborg fik udbetalt en sum til rytterne, som skulle blive hos ham, mens han tog imod skatten (*Diplomatarium Flensborgense* II, s. 257). Aksel Juul, der senere var den ene af de to opkrævere af halsløsningen, blev altså ladet tilbage i Viborg den 15. december, og skatten, han skulle opkræve, kan vel næppe være andet end halsløsningen.

legitimeret. Kunstgrebet gennemførtes konsekvent – næsten at føje spot til skade – ved at bønderne »nu på det ny« måtte sværge Christian III troskab.

Det rimelige eller urimelige i fremgangsmåden skal ikke drøftes her. Halsløsningen kan sammenlignes med en brandskat eller senere tiders kontributioner, der tjente til at finansiere krigsførelsen. I det hele taget bør halsløsningen navnlig ses i lyset af krigssituationen. Johan Rantzaus jyske felttog var dog først og fremmest en militær operation – ikke mindst efter at Ringkøbings formodede brand er faldet bort. Endelig bør det nævnes, at Christian III i dette militære spil faktisk stod uskyldshvid. Det var jo, som bekendt, grev Christoffer og Lübeck, der havde overfaldet hertugdømmerne i maj 1534 og herved så at sige pr. definition havde gjort den daværende hertug Christian til part i den efterfølgende konflikt.

I denne konflikt, der for Christian III var en kamp for sin eksistens, mens hans modstander, grev Christoffer, efter sit nederlag i 1536 blot kunne luske af ned til sine tarvelige nordtyske besiddelser og leve videre, som om intet var hændt – i denne konflikt er det forståeligt, at Johan Rantzau måtte optræde som en streng og barsk feltherre. Den omtalte attest taler sit tydelige sprog. Der er ingen tvivl om, at de korte henvisninger til, at han lod bønderne hylde Christian III, dækker over, at der i hvert herred er blevet gjort kort proces. De sindige jyske bønder må virkelig have stået med kniven eller rettere lansens spidsen for struben, når de kunne gå ind på så hårde vilkår. På samme måde er der givet blevet gjort kort proces med de »begyndere« og »kaptajner«, hvis pågribelse ligeledes synes at have været en vigtig del af Johan Rantzaus virksomhed. Blandt de henrettede oprørsledere var to af Viborgs borgere, Niels Persen og Oluf Skrædder. Vi noterer dog som et udtryk for mådehold i retsopgøret, at deres respektive enker, Dorethe og Maren, hver fik lov at beholde sin mands ejendom.⁷¹

På kun en uge var hele det vestlige Jylland fra Varde til Viborg blevet undervunget. Tilbage reterer alene den sidste, velkendte del af felttoget, som kan affærdiges forholdsvis kort. Vi efterlod hæren under salmesangen i Viborg domkirke. De mange gøremål opholdt imidlertid Johan Rantzau mandagen over, således at hæren – ligesom i Holstebro – tilbragte to nætter i Viborg. Hidtil havde Johan Rantzau lejet folk til at transportere skytset, men af en retssag fra 1537 kan det sluttes, at bystyret må have fået besked på at stille heste og vogne til rådighed for transporten af

71. Danske Magazin 3. Rk. IV, s. 192, 219, Kr. Erslev og W. Møllerup, Danske Kancelliregistranter s. 1, 3.

hærens artilleri, som måtte forudses at blive nødvendigt under det forestående angreb på Ålborg.⁷²

Tirsdag den 15. december om morgenen brød hæren op fra Viborg. På tre dage nåede man i oprørernes spor foran Ålborg, hvor man lejrede sig en halv mil uden for byen. Kendere af Ålborgs topografi vil måske kunne udpege stedet. På dette højdepunkt i Johan Rantzaus brev, som ofte citeres, udvides skildringen. Selvbevidst fortæller han, at han umiddelbart efter ankomsten tog befalingsmændene med sig om natten for at tage byen i øjesyn. Den betænksomme – og astronomisk kyndige – Paludan-Müller har endda regnet ud, at det var klart måneskin ved Ålborg natten til den 18. december.⁷³

Under denne rekognoscering kunne man tydeligt høre, at der arbejdedes for fuld kraft på befæstningen. Vi må huske, at Skipper Clement og hans tropper ikke kan være nået til Ålborg meget før forfølgerne. Hvad Johan Rantzau og hans officerer hørte var antagelig, at oprørsstyrkerne masede for at få anbragt svært skyts oven på de jordvolde, hvormed byens befæstning i den foregående tid synes at være blevet forstærket. I hvert fald siger Johan Rantzau anerkendende om forsvarerne, at de havde besat forsvarsværkerne med godt skyts, og at de i øvrigt værgede sig mandigt. At forsvarerne havde forstået at indrette sig i deres stillinger kan sluttes af, at den langt overlegne angrebshær måtte storme »i en god time, hvis det ikke var halvanden«, som Johan Rantzau endnu helt forpustet meddeler.

Feltherren siger her intet om, at han selv skulle være blevet såret, som det senere forlyder. Men at oprørshæren forsvarede sig indædt, og at tabene har været store på begge sider, kan ikke være tvivlsomt. Det ses alene af, at fjenderne – som Johan Rantzau måske lidt drastisk udtrykte det – »alle myrdedes«. En fornemmelse af slagets tummel får vi i den just omtalte dom fra 1537.⁷⁴ Om Mads Thamsen, der sammen med andre Viborg-borgere var blevet udskrevet til at transportere hærens krudt og skyts, hedder det: »Straks som han kom for byen, blev to af de heste, som han havde for det skyts, som han åg (agede), skudt«. Dog fremgår det af sagens videre forløb, at i hvert fald den ene hest, hvorom sagen drejede sig, og som omtales som »den røde hest«, kom sig. Hændelsen viser, at Ålborgs forsvarere har betjent sig af temmelig langtrækkende skyts, idet Mads Thamsen skyndsomst måtte hente to andre heste »at drage samme

72. T. Dahlerup, *anf. arb.* I, s. 148.

73. Se Paludan-Müllers note, *Grevens Feide II*, s. 470.

74. Se note 72.

skyts i by«, d.v.s på skudhold af forsvarsværkerne, som altså endnu befandt sig i nogen afstand.

Fra dette uden tvivl yderst blodige slag kendes mærkværdigvis kun en enkelt falden, en lokal købmand, der i modsætning til oprørslederne blev på barrikaderne. Ganske vist omtales hr. Holger Rosenkrantz til Boller på sin gravsten som »slagen for Ålborg«, men andre slagmarker gør også krav på denne ædle ridders blod. Af Arild Huitfeldt anføres han blandt de faldne i nederlaget ved Svenstrup flere måneder tidligere, og heri støttes han af Oslo-bispens samtidige vidnesbyrd.⁷⁵ Gravstenen er sat af Holger Rosenkrantz' enke, fru Kirsten Friis, eneste barn af lensmanden på Skivehus, Jeb Friis, der havde måttet se både sin embedsbolig og sin egen gård, Lyngholm ved Morupmølle i Thy, lagt i aske af Skipper Clements tilhængere. Kirsten Friis burde således nok have været i stand til at hitte rede i Grevefejdens forskellige bataljer. Interessant er det, at hun egentlig skriver »Aalborrius« på gravstenen, velsagtens en fejl for Ålborghus, således som Chr. Axel Jensen umiddelbart gik ud fra. Det middelalderlige Ålborghus lå uden for byens volde på en holm i Østeråens munding. Det forsvandt netop ved denne lejlighed og erstattedes af det nye Ålborghus, som Christian III anlagde inde i selve Ålborg.⁷⁶ Om dette befæstnings stærkeste led er der utvivlsomt blevet kæmpet særlig hårdt – blot altså næppe af Holger Rosenkrantz. Men at den jyske adel deltog i stormen på Ålborg synes sikkert nok. Det er bevidnet i klageskriftet mod bisperne, en samling af til dels yderst perfide anklagepunkter mod de fængslede katolske biskopper, som blev foredraget på rigsdagen i København i oktober 1536, og som derfor trods alt næppe har været grebet ud af luften, i det mindste når personer og steder nævnes.

I dette skrift udleveres selvsagt på det groveste biskop Stig eller Stygge Krumpen af Børghlum – Thit Jensen har vist cementeret den sidste stavemåde – for sit syndige levned.⁷⁷ Mærkeligt er det at se, at han også beskyldes for at have været illoyal over for Christian III efter Clementsfejden ved at tage bøndernes parti. I den betrængte situation, da kongelige fuldmægtige stod for at skulle inddrive halsløsningen, skal han have anglet efter popularitet ved at give udtryk for indignation over bøndernes skæbne. Anklagen forekommer i og for sig troværdig. Som Vendsyssels

75. A. Huitfeldt, *Christian III's Historie* s. 80, C. A. Jensen, *Danske adelige gravsten II*. Kbh. 1953, s. 198. Jf. om en købmand, der blev »slagen den tid vort krigsfolk kom der ind«, *Danske Magazin* 3. Rk. IV, s. 186.

76. Om Ålborghus, se J. P. Stenholm, *Skipper Klement og Aalborg Slot*, *Fra Himmerland og Kjær Herred III*, Aalborg 1920, s. 131-47.

77. H. F. Rørdam, *Historiske Kildeskrifter I*, s. 195f.

absolutte magnat ramtes Børglumbispen indirekte på sin pengepung, dersom halsløsningen gennemførtes i sin fulde, brutale udstrækning. Omvendt måtte halsløsningen blive overordentlig vanskelig at inddrive, hvis biskop og bønder strittede imod, idet opkrævningen – som ved enhver anden skat – forudsatte, at bønderne lod sig »skrive«.

Mod denne baggrund forstår vi bedre en hel lille scene, som klageskriftet gengiver, og som udspilles på tinget, formodentlig det gamle Vendelbo »bygdeting« i Hjørring. Her skal det være kommet til et heftigt ordskifte imellem biskoppen og den kongelige kommissær, Erik Banner. Stygge Krumpen citeres for en ytring, åbenbart henvendt til de forsamlede bønder, der angiver tonen: »Ikke lader jeg hænge, ikke lader jeg stejle folk, som han gør«, hvorefter han gav sig til at bebrejde en herremand fra Hanherred, Niels Jensen til Bratskov, der formodentlig har ledsaget Erik Banner, at han havde været med for Ålborg »og slå der bønder ihjel«. Hertil replicerede Erik Banner: »Det var bedre, at I havde været der med. Da (d.v.s. dengang) var I krøbet i Peder Ridemands ovn«, og en tredje herremand bemærkede hånligt, at »kattens panser var ikke så ondt, som man tænkte«.

Den nærmere indebyrd af disse spotske hentydninger til Stygge Krumpens færden under Clementsfejden får stå hen. Blot skylder vi den hårdt angrebne bisp at anføre, at han aldeles ikke kan have ligget skjult i det omtalte ildsted under stormen på Ålborg den 18. december. Thi denne dag deltog han påviseligt i et jysk rigsrådsmøde, vistnok på Koldinghus, som det fremgår af et brev fra den engelske konge, Henrik VIII.⁷⁸ Lad nu denne unøjagtighed fare. Forsamlingen har sikkert udstødt et latterbrøl, som den skulle.

For os er det væsentlige, at i denne forsamling befandt sig den samme Niels Jensen fra Hanherred, der var genstanden for Stygge Krumpens og Erik Banners replikker.⁷⁹ Vi gætter på, at hans naturlige rødmossede ansigtsfarve er vejet for karmoisin over således at høre sit eget navn udråbt for hele den tusindtallige skare af rigets ypperste, der var forsamlet på rigsdagen. Det skal indrømmes, at Niels Jensens deltagelse i stormen på Ålborg tjener et ganske bestemt formål i anklageskriftet, nemlig at give anledning til Erik Banners skarpe gensvar, der udleverede bispen til latteren. Men for at historien kunne fortælles på rigsdagen, hvor hele den nørrejske adel var til stede, må den dog have været i overensstemmelse med de ydre kendsgerninger.

78. Se henvisningen om Erik Banner i note 57.

79. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love IV. Kjøb. 1824, s. 158.

Det adelige rytteri – eller resterne af det – havde efter Svenstrup-slaget søgt tilflugt i Randers, men fik altså nu lejlighed til at hævne det lidt nederlag. Herom melder Johan Rantzau intet. Hans brev indeholder alene hovedtræk af det militære forløb. Om det planlagte angreb siges blot, at det blev ordnet således, at både ryttere og landsknægte skulle storme. Heri ligger, at han som feltherre, velsagtens allerede natten før stormen, entreerede med tropperne om stormsold og de øvrige vilkår, retten til plyndring o.s.v. Selve sejren affærdiges i korthed. »Dog gav Gud os lykken«, hedder det beskedent, »at vi erobrede stormen, og fjenderne blev alle myrdede...« Det sidste modificeres dog i nogen grad af meddelelsen om Skipper Clements flugt og senere udlevering samt om Hans Wilckens tilfangetagelse.

Endelig oplyser Johan Rantzau, at man havde erobret tre gode skibe, hvoraf det ene tilhørte bisp Stygge Krumpen. De to andre, Hamburger-barken og en bojert, havde formodentlig i sin tid ført Skipper Clement og hans folk til Ålborg, som Huitfeldt skriver.⁸⁰ Om dem siges det, at de havde godt skyts om bord. Da grev Christoffer i juli 1534 nærmest ved et kup var kommet i besiddelse af Københavns slot, fik han også rådighed over den danske orlogsflåde.⁸¹ Hamburger-barken, som Johan Rantzau omtaler, har altså været en gammel kending.

Paludan-Müller, der kun rådede over de sene danske beretninger, skildrede i sit værk stormen på Ålborg som »et grueligt blodbad, hvori to tusinde bønder måtte lade deres liv«. Allerede tidligt spekuleredes der i denne retning. Det førnævnte sendebud fra Danzig, hvem vi skylder afskriften af Johan Rantzaus brev, rapporterede således den 17. januar 1535, at alle mænd over 15 år var blevet stukket ned »og deres gods givet til pris«.⁸²

Det højeste antal dræbte var dog, har vi set, 8-900 landsknægte, fodknægte, bønder og borgere. De er formodentlig faldet under forsvaret af byens og slottets volde. Det må være hertil, at Johan Rantzau sigtede, da han meddelte, at der stormedes en time eller halvanden. I øvrigt er det påfaldende, at vi kender flere overlevende forsvarere end faldne. Skipper Clement og Hans Wilcken er allerede nævnt. Hertil må føjes vor gamle bekendt Skipper Herman, som Paludan-Müller ville have ombragt i Varde. Alle tre anførere har åbenbart holdt sig i baggrunden, da det gjaldt.

Vi skal siden se, hvor de blev af. Alene dette, at det kunne lade sig

80. A. Huitfeldt, *Christian III's Historie* s. 84.

81. C. Paludan-Müller, *Grevens Feide* I, s. 220.

82. G. Waitz, *Lübeck unter Jürgen Wullenwever* II, s. 376f.

gøre at overleve og blive taget til fange, viser dog, at der ikke har været tale om et almindeligt blodbad, således som Johan Rantzaus drastiske udtryk antydede. Paludan-Müller, der følger Huitfeldt, skriver meget hensynsfuldt: »Kun kvinder og børn var det befalet at skåne«, men der er næppe flydt andet blod i Ålborg end besætningens, der faldt på volden. Mange indbyggere havde naturligvis forladt byen, således en bedragen ægtemand (hvilket er grunden til, at vi hører om ham), der fornuftigvis »for frygt og fares skyld« havde begivet sig over Limfjorden.⁸³ I dommen over hans utro hustru, hvis eskapade tilsyneladende nåede et højdepunkt under Clementsfejden, refereres der i 1537 med største selvfølge til »levende mænds røst«, og hvad »hver mand her i Ålborg vel vitterligt er«. Andre småtræk om livets gang i årene efter Grevefejden taler lige så afgjort imod, at stormen på Ålborg skulle have formet sig som et blodbad på indbyggerne.

Dermed være ikke sagt, at sejrherrene optrådte hensynsfuldt. I modsætning til alle andre byer, der passeredes under felttoget, Ringkøbing indbefattet, blev Ålborg betragtet som en fjendtlig by. Her havde Skipper Clement haft sit hovedkvarter, og borgerne synes med liv og sjæl at have engageret sig i hans foretagende, som det også fremgår af den omtalte ægteskabssag. Stormens blodrus har næppe heller dæmpet gemytterne. Vi må forestille os, at Johan Rantzaus tropper efter, at besætningen var hugget ned, er styrtet hujende og skrigende rundt i Ålborgs gader og er brudt ind i husene for at plyndre, således som det på forhånd var aftalt med feltherren.

Hele Ålborg blev faktisk givet til pris, ikke blot borgernes rørlige ejendele, men også deres huse. For de fremmede lejetropper var dette en naturlig sag. Knap så sympatisk er den udnyttelse af situationen, som nogle af de skadelidtes landsmænd gav sig af med. Den omtalte utro hustru, der åbenbart i flere henseender var løsagtig, købte et hus med indbo »af kgl. majestæts krigsfolk, den tid byen var bestormet«. På samme måde er der sikkert blevet gjort gode forretninger af skrupelløse spekulanter, der for en billig penge har opkøbt plyndringsgods, mens ejerne afmægtigt så til.

At borgernes huse blev endevendt er givet. I 1542 blev to tidligere borgmestre i Ålborg, Mikkell Hansen og Niels Jensen, stævnet for retten angående en arv, der var blevet betroet i deres varetægt.⁸⁴ Vi bemærker,

83. T. Dahlerup, *anf. arb.* I, s. 33.

84. Sst. II, s. 141. – Jf. at Henrik Bjørnsen (Bjørn) på Kongstedlund købte »kvæg, fæ og andet gods« af krigsfolket (*Danske Magazin* 3. Rk. IV, s. 214).

at de to borgmestre vel var blevet afsat, men dog var i live og kunne svare for sig – endnu et dementi af blodbads-teorien. Om arven oplyste de, at den var blevet fuldstændig »borttaget« under stormen tillige med samtlige deres egne ejendele, hvilket retten accepterede.

Også feltherren fik i øvrigt sin andel af rovet, et ikke ubetydeligt kontant beløb, som han omhyggelig lod indbetale i statskassen.⁸⁵ Det androg 50 mark lødig og to lod sølv, svarende til 11½ kg sølv. Vi stoler på, at hans optræden i den erobrede by har været lige så korrekt. To år senere under Christian III's rettertingsrejse i foråret 1537, da Johan Rantzau genså Ålborg, var han i hvert fald lutter mildhed og sørgede for, at to borgersker modtog forskellige begunstigelser af kongen.⁸⁶

Selv holdt han sig endnu tilbage. Men formodentlig allerede ved denne lejlighed har det været drøftet, hvilken ejendom Christian III skulle skænke ham, således som skik var, når feltherren havde erobret en by. I marts 1538 indfriedes løftet, og Johan Rantzau blev ejer af en tilsyneladende statelig og rummelig gård, der havde tilhørt Børglum bispestol.⁸⁷ Formodentlig har det været hans agt at opkøbe sild og måske også øksne fra denne gård. Hans forbindelse med Ålborg blev dog kortvarig. Da han efter delingen af hertugdømmerne i 1544 fornærmet kundgjorde, at han trak sig tilbage fra statens tjeneste, solgte han sin gård i Ålborg – i øvrigt til sin nieces mand, Oluf Munk, den tidligere Ribe-bisp.⁸⁸

Tilbage at omtale reterer alene de slagte oprørslederes endeligt. Omstændighederne omkring Hans Wilckens tilfangetagelse kendes ikke, men om Skipper Clement meddelte Johan Rantzau, som allerede nævnt, at han slap ud af byen på en »klepper«, hvad Paludan-Müller gengiver ved en »bondehest«. Der levede vitterligt på Frederik II's tid en bonde, Esben Nielsen, der nød frihed for alle kongelige afgifter for sin pågribelse af Skipper Clement.⁸⁹ I Johan Rantzaus brev hedder det blot, at bønderne udleverede ham. Af Steinburg-regnskabet ses videre, at hans nære og betroede medarbejder, Claus Sehested, fik overdraget at føre den fangne Skipper Clement til hertugdømmerne.⁹⁰

Clementsfejden var endt, men selv i lænket tilstand skulle Skipper Clement komme til at berede Paludan-Müller ærgrelser. Med god grund

85. G. Galster, Reynold Junges Mønstmesterregnskaber s. 5.

86. Kr. Erslev og W. Møllerup, Danske Kancelliregistranter s. 41f.

87. Sst. s. 60.

88. Danske Magazin 1. Rk. IV, s. 86f.

89. L. Laursen, Kancelliets Brevbøger 1566-1570. Kbh. 1896, s. 565, jf. Danske Magazin 3. Rk. I, s. 253f, Kirkehistoriske Samlinger 5. Rk. I, s. 548.

90. Diplomatarium Flensborgense II, s. 258.

mistroisk over for de sene beretningers vidtløftige omtale af Skipper Clements fangenskab og henrettelse tillod han sig i sit værk at udtale en stærk tvivl om, at henrettelsen virkelig først eksekveredes på Viborg landsting den 9. september 1536, hvilket Huitfeldt bestemt hævdede.⁹¹ Men, ak! I dette tilfælde havde Huitfeldt ret, således som Waitz umiddelbart efter fremkomsten af Paludan-Müllers værk kunne påvise.⁹²

Og nu Skipper Herman? Det samme spørgsmål stillede øjensynlig Arild Huitfeldt, og belært af Skipper Clements skæbne skal vi nok vogte os for at ytre den mindste tvivl om hans svar. Bonden, der pågreb Skipper Clement, fik overladt en gård i landsbyen Størvorde øst for Ålborg til belønning, hvilket – skønt sammenhængen ingenlunde turde være indlysende – formodentlig inspirerede Huitfeldt til at henlægge Skipper Hermans pågribelse og død til dette sted – »udi Vaarde«, som altså intet har med det rigtige Varde at gøre, hvor Paludan-Müller og senere historikere oprindeligt havde slået Skipper Herman ihjel.⁹³ Med dette lille mysterium opklaret bør denne højt fortjente sørøver og urostifter kunne hvile i fred.

Disse betragtninger over Clementsfejden er naturligvis ikke skrevet til forklæjning af Paludan-Müllers værk. »Grevens Feide« vil altid forblive et klenodie i vor historiske litteratur. For første gang var her givet en videnskabelig fremstilling af et betydningsfuldt historisk forløb, der tillige var formuleret i et kærnefuldt, umiddelbart tilgængeligt dansk. I nogle optegnelser fra 1856, få år efter værkets fremkomst, omtaler Paludan-Müller sit planlagte »opus magnum« om Syvårskrigen, et projekt, hvis udførelse Geheimearchivets vrangvilje forhindrede. Optegnelserne er imidlertid højst karakteristiske for hans syn på historieforskningen og belyser også hans arbejde med »Grevens Feide«. Her udtaler han sig stærkt fordømmende om sine samtidiges underordnede og ufrugtbare »nyslen« med historien og fnyser ad deres ivrige »bidrageri«, deres samlen af materialer, bearbejdelse af enkeltheder, der atter og atter forbereder en historie, men aldrig udfører den.⁹⁴ Drøje hug, som vel de færreste historikere kan undgå at føle sig ramt af!

Idealet, som Paludan-Müller stillede over for denne »nyslen«, var at

91. C. Paludan-Müller, *Grevens Feide I*, s. 287.

92. Se note 82, jf. C. Klitgaard i *Vendsyssels Aarbøger VI*, s. 19. O. Olsen i *Festskrift til Astrid Friis* s. 195.

93. A. Huitfeldt, *Christian III's Historie*, s. 84.

94. B. Kornerup, *Caspar Paludan Müller. Et udvalg af hans optegnelser og breve*. Kbh. 1958, I s. 51f.

skabe værker, »der for alvor fremdrog hele det enorme utrykte kildemateriale, gennemforskede det med skarpt indtrængende kritik og så fremstillede et omfattende, udtømmende, helt og samlet billede ... i en læselig form«. Det er vel næppe for dristigt at slutte, at Paludan-Müller selv mente med »Grevens Feide« at have skabt et sådant værk. De store forventninger, han stillede til værkets udgivelse, led dog et smerteligt skibbrud. I Danmark hyldedes udgivelsen i en næsten total tavshed, som næppe udelukkende skyldtes koleraen, og udlandets reaktioner var ikke meget mere opmuntrende. Den danske historikerverden, som – det må medgives Paludan-Müller – i vid udstrækning befolkedes af »nyslere« – har formodentlig stået uforstående eller ligefrem ilde berørt over for det nye og storladne i »Grevens Feide«.

Til gengæld har eftertiden taget værket til sig. Som vel ingen anden dansk historiker er Paludan-Müller blevet genstand for en næsten religiøs dyrkelse. Et pudsigt udslag af denne dyrkelse er den betagelse af mesterens ydre, som der undertiden gives udtryk for. Ellen Jørgensen citerer en tilhørers erindring om »løvehovedet, de vilde, rullende øjne under buskede bryn, den statelige skikkelse ...«,⁹⁵ og tilsvarende dvæler Bjørn Kornerup foruden løvehovedet ved »den tunge, kraftige skikkelse« og »det hvasse, alvorlige blik under de mægtige øjenbryn ...«⁹⁶

Derimod synes det spændende spørgsmål om, hvornår Paludan-Müller egentlig undfangede ideen til »Grevens Feide«, og hvor længe han arbejdede på værket, mærkværdigvis end ikke at være blevet stillet. Ellen Jørgensen, dansk historiografis ubestridt største navn i dette århundrede, var dybt forankret i middelalderen. Det forklarer måske, at hun affærdigede »Grevens Feide« – ganske vist med al mulig anerkendelse – på mindre end en halv side, der oven i købet for halvdelen vedkommende optoges af et citat fra forordet – som hun i sit malmfulde sprog kalder fortalen.⁹⁷ Spørgsmålet lader sig heller ikke umiddelbart besvare. Hvis resultatet projekteres tilbage i tiden, kunne Paludan-Müller længe og målbevidst have arbejdet på at skabe sit store værk. Men det modsatte kan vel også tænkes: at værket i virkeligheden var et lejlighedsskrift, der blev til i største hast som en frugt af Paludan-Müllers arbejde med at udgive aktstykkerne til Grevens fejde.

Forordet, som Ellen Jørgensen citerede, berører slet ikke værkets til-

95. E. Jørgensen, *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede*. Kbh. 1943, s. 183 note 2.

96. Se Kornerups forord.

97. E. Jørgensen, *anf. arb.* s. 181, jf. s. 69 og samme, Caspar Paludan-Müller, *Historisk Tidsskrift* 9. Rk. V, s. 390f.

blivelse. I det publicerede materiale nævnes Paludan-Müllers arbejde med det, der skulle blive til »Grevens Feide«, for første gang temmelig brat i et brev til rigsarkivar Christian Lange i Christiania fra april 1852, hvor han udbeder sig afskrifter af norske aktstykker. Her hedder det: »Der vil med Guds hjælp nok blive brug for dem, enten i aktstykkerne eller på anden måde«, og senere i brevet ytrer Paludan-Müller blufærdigt, men selvbevidst: »De kan nok se, at jeg har et arbejde under hænder«. ⁹⁸ I et nyt brev fra august samme år siges videre: »Jeg har ikke kunnet modstå fristelsen til at forsøge at bearbejde det rige materiale ...« Tidligere endnu, men mere ubestemt er et brev til folkeviseforskeren Svend Grundtvig fra februar 1852, hvor han omtaler »min gode ven Meinert von Hamm« (en af Christian III's lejetropsanførere) og videre sin formodning om, at der bag Huitfeldts og Krags fremstilling af Grevefejden har ligget en fælles kilde fra Anders Sørensen Vedels hånd. ⁹⁹

Disse ytringer støtter nærmest den anden hypotese om værkets hastige tilblivelse. Her må indskydes, at Paludan-Müller i et forord, som han selv havde indført i sit eget eksemplar af »Grevens Feide«, og som Olaf Olsen har fremdraget, faktisk giver meget bestemte oplysninger om faserne i værkets tilblivelse. ¹⁰⁰ Ifølge dette hidtil ukendte forord begyndte Paludan-Müller i vinteren 1850-51 på et forarbejde. »Danmark, Lybek og Nederlandene 1532-1536«, der aldrig udkom, og skrev fra efteråret 1851 på det egentlige værk. Det stemmer jo smukt med ytringerne til Svend Grundtvig og rigsarkivar Lange fra 1852, hvor Paludan-Müller altså har arbejdet på højtryk med sit værk. Forordet til 1. bind er dateret juni 1853, og bogen udkom i slutningen af juli.

Det er i denne sammenhæng umuligt at komme ind på Paludan-Müllers private forhold, der bl.a. indebar flytningen fra overlærerstillingen i Odense til rektoratet i Nykøbing i sommeren 1853, midt under værkets udgivelse. Men hvis »Grevens Feide« er blevet til inden for dette – ikke mindst i betragtning af Paludan-Müllers øvrige virksomhed – uhyggeligt korte tidsrum, så har der i sandhed været tale om en overmenneskelig præstation, der også rent fysisk må aftvinge den største beundring. Vove-mod, kræfter og stålnerver i forening må virkelig have besjælet ham – måske et levn fra opvæksten i »vild tummel« i kapertidens saltvands- og blodbestænkte Kerteminde, således som Paludan-Müller selv senere antydede det i sine selvbiografiske optegnelser.

98. B. Kornerup, *anf. arb.* II, s. 162ff.

99. *Sst.* s. 159f.

100. O. Olsen i *Festskrift til Astrid Friis* s. 186.

Til beroligelse for mindre stålsatte gemytter kan der imidlertid også føres argumenter i marken, der taler for den første hypotese om værkets langstrakte, målbevidste tilblivelse. Paludan-Müller vogtede skinsygt over sit videnskabelige arbejde. Navnlig arbejdet med »Grevens Feide« synes han at have omgærdet med stor hemmelighedsfuldhed. Olaf Olsen har træffende karakteriseret hans sårbarhed og ængstelse, da værket udkom, og hans – i eftertidens øjne – lidt komiske stædighed til det absurde, når andre forskere anfægtede detaljer i hans fremstilling. Disse småtræk illustrerer datidens akademiske klima, men vel også de ambitioner Paludan-Müller nærrede med sit værk, og som indirekte kan udlæses af det.

Emnet, han havde valgt, var højaktuelt. Juli- og februar-revolutionerne havde ført til en litterær bølge af revolutionære værker. Som ung adjunkt ved Odense Kathedralskole havde Paludan-Müller selv udgivet et fortrinligt skrift om den romerske frihedshelt Cola de Rienzo, som Wagner senere gjorde til hovedfiguren i sin første opera.¹⁰¹ Tanken om et lignende aktuelt skrift med nordisk emne kan Paludan-Müller således have nærret i mange år – teoretisk set siden 1835, da han var med til at stifte en komité til oplysning om slaget ved Øksnebjerg.¹⁰² Efter disputatsen i 1840 har han haft mulighed for at arbejde videre med tanken. I 1843 blev der nedsat et udvalg under Fyens Stifts literære Selskab, som skulle foretage historiske undersøgelser om Øksnebjerg-slaget, og hvoraf Paludan-Müller blev medlem.¹⁰³ Det var disse undersøgelser, der førte til planen om at udgive en samling aktstykker til hele Grevefejdens historie. I september 1848 – midt i krigsefterretningerne og mens Paludan-Müller beredte sig til at deltage i rigsdagen – forlyder det, at han beskæftigede sig med denne kildeudgave og indhentede materiale fra arkivet i Schwerin.¹⁰⁴

Paludan-Müller var meget stærkt engageret i 1840'ernes store politiske omvæltninger. Men mon dog ikke han har set sit snit til lejlighedsvis at absentere sig fra den grundlovgivende forsamling for at frekventere Geheimearchivet? Forhåbentlig vil fremtidig forskning kunne afklare spørgsmålet. Indtil da vover vi formodningen om, at »Grevens Feide« allerede i 1840'erne tog form i Paludan-Müllers tanker.

101. C. Paludan-Müller, Cola de Rienzo. Odense 1838.

102. B. Kornerup, anf. arb. I, s. XXIV.

103. C. Paludan-Müller, Aktstykker til Nordens Historie i Grevefejdens Tid I, s. VII.

104. B. Kornerup, anf. arb. II, s. 154.